

DEMOCRATISCH BEWUSTZIJN

INTERVIEW

**IN GESPREK MET
MAW-DOCENT
OVER WERELD-
BURGERSCHAP**

BURGERSCHAP

**RECHTS-
EXTREMISME
IN HET
VOORTGEZET
ONDERWIJS**

ONDERZOEK

**DEMOCRATISCH
BEWUSTZIJN
ONTVANKELIJKHEID
VAN ILLIBERAAL
GEDACHTEGOED**

DIVERSITEIT

**TWEDE KAMER
WEINIG
LAGEROPGELEIDEN**

ProDemos

Huis voor democratie en rechtsstaat

Breng politiek tot leven met ProDemos!

De inschrijving voor de eerste helft van schooljaar '21/'22 opent op dinsdag 1 juni

De Tweede Kamer gaat op reis en neemt mee: het gehele interieur, alle Kamerleden en ProDemos! Ondanks de renovatie van het Binnenhof, blijft het ook aankomend schooljaar mogelijk om langs te komen met jouw klas(sen) in politiek Den Haag. Om de wandeling naar de tijdelijke locaties van de Eerste en Tweede Kamer zo leuk en informatief mogelijk te maken, hebben we een nieuwe GPS-speurtocht ontwikkeld. Ook richten we in het tijdelijke gebouw van de Tweede Kamer een nieuwe ruimte in: een ware multimediaroom.

Vanwege de onzekerheden m.b.t. de coronamaatregelen en de verhuizing van beide Kamers is het aanbod in Den Haag in eerste instantie beperkt. Schrijf je dus op tijd in!

We hopen jullie komend schooljaar in politiek Den Haag te zien!

prodemos.nl/voor-scholen

BURGERSCHAP

Naar verwachting krijgen scholen aan het begin van het nieuwe schooljaar met nieuwe wetgeving op het gebied van burgerschapsvorming te maken. In november nam de Tweede Kamer het wetsvoorstel *Verduidelijking*

van de burgerschapsopdracht aan scholen in het funderend onderwijs met een ruime meerderheid aan. Alleen de SGP, de PVV, Forum voor Democratie en de fractie Lid-Van Haga stemden destijds tegen. Begin juni behandelt de Eerste Kamer het wetsvoorstel. Hoewel senatoren kritische vragen aan de minister stelden, lijkt ook in de Eerste Kamer voldoende steun voor de nieuwe wetgeving. Scholen bereiden zich nu al voor op het uitvoeren van de aangescherpte burgerschapsopdracht. Ik verwacht dat er nogal wat *M&P*-lezers op hun eigen school hierbij betrokken zijn. Het zal dan ook geen verbazing wekken dat wij daarom in dit nummer uitgebreid

stilstaan bij het thema burgerschap. Het is immers een boeiend maar ook complex thema. Wat is goed burgerschap? Wat weten we over het democratische bewustzijn van onze leerlingen? Hoe ga je op school om met bepaalde opvattingen van scholieren en studenten? Welke rol spelen docenten bij burgerschapsvorming? Deze en vele andere vragen heb je je mogelijk al eens gesteld. Nu de correctie van de eindexamens bijna achter de rug is, het einde van de coronacrisis in zicht komt en de burgerschapswetgeving op het punt staat aangenomen te worden, hoop ik dat jullie de tijd en energie hebben om je op de burgerschapsopdracht te storten!

IVO PERTIJS
hoofdredacteur

i.pertijs@maatschappijenpolitiek.nl

INHOUD

3
REDACTIONEEL

4
MAW-DOCENT OVER
WERELDBURGERSCHAP

7
COLUMN

8
RADICALISERING

11
DEMOCRATISCH
BEWUSTZIJN

13
BURGERSCHAPS-
ONDERWIJS

16
DATAÏSME

18
EU-DEMOCRATIE

20
JONGEREN
& POLITIEK

22
COMPLOTTHEORIEËN

24
TWEDE KAMER

26
INTERVIEW
LERARENOPLEIDER

28
MAW-LITERAATUUR

30
NVLN

31
COLUMN

Rectificatie

In *M&P* 52 (maart 2021) nr.2 zijn op pagina 25 abusievelijk twee schema's verkeerd weergegeven. De correcte schema's vindt u in de digitale versie van het betreffende artikel op onze website: www.maatschappijenpolitiek.nl.

In dezelfde *M&P* werd een interview over de herziening van het Wetboek van Strafvordering aangekondigd. Dit vraaggesprek zal in een latere editie van deze jaargang volgen.

04

08

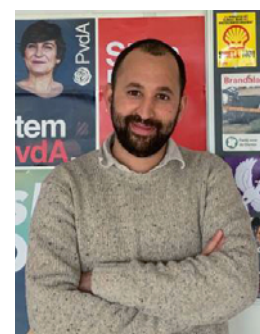
11

16

26

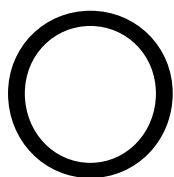
INTERVIEW MET DOCENT MAATSCHAPPIJWETENSCHAPPEN BASHIR AZIZI

FINANCIER ONDERWIJS IN PLAATS VAN OORLOG

Bashir Azizi
(foto: Josje Deekens)

In de discussie over burgerschapseducatie verkondigt onze vakgenoot, docent maatschappijwetenschappen Bashir Azizi een verfrissende - internationale - stem. *Maatschappij & Politiek* sprak hem over de politieke geschiedenis van Afghanistan en de lessen die we hieruit voor ons (Nederlandse) onderwijs kunnen trekken.

Om de zoveel tijd ontmoet je mensen wiens biografie een voorbeeld zijn van hun theorie: een teken van een doorleefd en doordacht leven

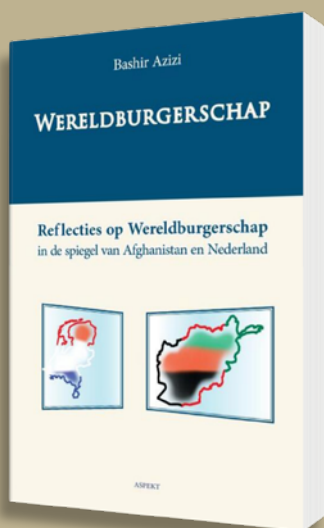
als *onderdaan*, *migrant* en *burger*. De in Afghanistan geboren Bashir Azizi is een dergelijk persoon. In zijn masterthesis voor de studie Filosofie positioneerde hij zichzelf in de traditie van Socrates: 'Het niet-onderzochte leven is niet de moeite waard om te worden geleefd'. Zijn wetenschappelijke, maar ook onderwijskundige denken laat diverse maatschappijkritische en filosofische lijnen bijeenkomen: de (wereld)geschiedenis van Afghanistan, het kosmopolitisme door de geschiedenis en over landsgrenzen heen; dit alles aangevuld met zijn waarnemingen van het onderwijsdebat in Nederland. Azizi promoveerde op 9 april 2020 aan de Universiteit Leiden op het proefschrift *Wereldburgerschap*, waarvan inmiddels een handelseditie verkrijgbaar is.

VERSCHIL

Bashir Azizi: 'Om het boek te begrijpen moet je de achtergrond ervan weten. In de jaren zeventig van de vorige eeuw was het leven in Afghanistan compleet anders. Europeanen reisden met een busje vanuit Heerlen door naar Kabul en verder: de zogenaemde *Hippie trail*. Tijdens deze tocht reisde men over het Europese continent, de Turkse hoogvlakten en Iran om in Afghanistan aan te komen - het Afghanistan waarin ik ben opgegroeid. Als je de toeristen van destijds spreekt, typeren ze Afghanistan door middel van verhalen over gastvrijheid, zoals van toeristen die door Afghanistan fietsten met een aan hen gegeven fiets. De vorige eigenaar wilde daarvoor geen geld ontvangen. Als je te lang aandrong om te mogen betalen werd men vooral boos. Daarnaast zijn er legio verhalen over het logeren bij mensen thuis en het mogen meefeesten met bijvoorbeeld bruiloften.

Het geloof speelde destijds ook een heel andere rol. In Afghanistan, maar ook in buurland Iran, dat nu als een islamitische staat bekendstaat, was dat toen niet aan de orde. Mensen geloofden wel, maar dit had een heel andere vorm: het geloof was ondergeschikt aan de staat en had daar ook geen politieke bemoeienis mee. De imams

KOEN VOSSEN

waren vaak jongens die, vaak als wees, binnen de moskee waren opgegroeid. De imam bezocht elke dag één gezin en at met hen mee. Daarmee steunde de inwoners van de gemeenschap de imam. Er waren toen ook mensen die dit weigerden en dat mocht natuurlijk ook als je dat op tijd aangaf. Er heerste vrijheid over hoe je hiermee omging. Veel reizigers zullen tijdens hun reis door Afghanistan niet hebben gemerkt dat het een islamitisch land was.'

Welke gebeurtenissen hebben Afghanistan dan zo veranderd?

'De inval door de Sovjet-Unie had tot gevolg dat een procommunisme ideologie, zij het in opgelegde vorm, geruime tijd onderdeel van de Afghaanse politiek was. Vooral in de steden hingen veel mensen dit wereldbeeld aan, dat op gespannen voet met het kapitalistische wereldbeeld van de Verenigde Staten stond. Dit resulteerde in politieke keuzen met dramatische gevolgen, waarvan de Afghaanse bevolking nu nog te lijden heeft. De Verenigde Staten, Saoedi-Arabië en Pakistan vonden een groep die zij konden gebruiken om de strijd tegen de Russische invloed in Afghanistan te voeren: de *moedjahedien*. Deze groep werd

door de Verenigde Staten getraind en van wapens voorzien. Vandaag de dag kennen wij ze onder een andere naam: Taliban.

De interventie door vreemde mogendheden in Afghanistan bracht Afghanistan niet alleen de Taliban, maar ook hele velden vol met papaverbollen voor de productie van opium (90 procent van de wereldproductie). Deze interventies, eerst de Russische en daarna de Amerikaanse, hebben Afghanistan veranderd van een neutraal en gastvrij land in een bloedig strijdtoneel.'

WERELDBURGEROORLOG

In het gesprek met Azizi openbaart zijn scherpe geest zich meermaals. De verhalen blijven niet bij beschrijvingen steken. Hij duidt de huidige wereldproblematiek met de lens van burgerschap. Azizi: 'We hebben vandaag de dag niet meer alleen oorlogen en/of burgeroorlogen. Er is eerder sprake van een heuse *wereldburgeroorlog*. Burgers van over de hele wereld zijn ingehuurd om in Afghanistan (en diverse andere brandhaarden in de wereld) te vechten. Tsjetsjeense burgers, Pakistani, inwoners van de Golfstaten, Afrikanen uit Mali en burgers uit nog zoveel andere landen. Allemaal komen ze samen om onder de vlag van de zogenaamde islam voor de geopolitieke belangen van de grote mogendheden te vechten en regionale machten zoals Pakistan, Saoedi-Arabië en Iran te dienen. Het toont aan hoe geglobaliseerd onze wereldorde is en hoe interdependent wij als burgers zijn.'

In uw analyse haalt u de filosoof Diogenes (404-323 v. C.) aan. Hem wordt gevraagd waar hij vandaan komt. Zijn antwoord hierop luidde: 'Ik ben kosmopoliet, een burger van de wereld'. Waarom houdt u dit pleidooi voor een kosmopolitisch visie op burgerschap?

'Dat is toch prachtig van Diogenes dat hij niet zegt dat hij uit Sinope komt, maar dat hij een inwoner van de wereld is. In de geschiedenis komt deze gedachte regelmatig terug.'

UITWISSELING

In het gesprek met Azizi komt meermaals naar voren dat door de mogelijkheid om in andere landen invloed uit te oefenen, er ook sprake van verantwoordelijkheid is; een verantwoordelijkheid die aan grenzen

'ZOU HET ER NIET ANDERS HEBBEN UITGEZIEN ALS WE NIET MILITAIRES MAAR BURGERS HADDEN OPGELEID?'

voorbijgaat. Azizi: 'Als je vanuit een historisch perspectief naar de relatie Nederland-Afghanistan kijkt, zie je iets bijzonders. Eigenlijk had Afghanistan geen innige verbondenheid met Nederland - hooguit met het Britse rijk in het koloniale tijdperk. Toch heeft Nederland een verantwoordelijkheid ten opzichte van Afghanistan gekregen. Na de aanslag van 9/11 trokken de Amerikanen naar Afghanistan en Nederland ging met hen mee. Hierover werden geen vragen gesteld. Waarom is er toen in oorlog geïnvesteerd? Als al dat geld aan educatie en uitbouw van de rechtsstaat zou zijn besteed, was de situatie nu heel anders geweest. Stel dat iedere Nederlandse middelbare school in het kader van een uitwisseling één leerling uit Afghanistan voor één jaar - kosteloos - onderdak en onderwijs gaf, of dat universiteiten en hogescholen Afghaanse jonge vrouwen tot jurist, advocaat of rechter zouden opleiden, hoe zou Afghanistan er nu dan hebben uitgezien? Zou het er niet anders hebben uitgezien als we geen militairen maar burgers hadden opgeleid? Een paar jaar geleden deed ik mee met een uitwisselingsproject bij ons op school. Ik stelde mijn huis beschikbaar voor een uitwisselingsstudent. In het kader hiervan kwam een jongere uit Californië naar Nederland die ook zonder deze uitwisseling wel maatschappelijk succes zou behalen. Thuis had hij het al goed. Het effect van zo'n uitwisseling zou voor iemand uit een voormalig tweede- of derdewereldland vele malen groter zijn geweest.'

VERANTWOORDELIJKHEID

'De missie in Afghanistan is een van de voorbeelden, maar de grote vraag van deze tijd is: waar staan wij als Europeanen/Nederlanders voor? Welke morele verplichtingen hebben wij? De Nederlandse over-

heid heeft door haar handelen, met de Verenigde Staten, een verantwoordelijkheid op zich genomen. Door invloed op een ander land uit te oefenen, door de toegenomen interdependentie, ontstaat deze morele verantwoordelijkheid voor elkaar. Je ziet, nu jaren na de interventies vanuit de Amerikanen en hun bondgenoten, dat de Verenigde Staten met de Taliban aan tafel zit. Het doel hiervan is weer de schijn van rust te creëren. De Nederlandse overheid heeft geen zitting bij deze gesprekken, ondanks al haar support tijdens de strijd.'

U benoemt expliciet de rol van rechtsstaat in uw alternatieve aanpak voor Afghanistan en pleit in uw boek voor universele mensenrechten.

'Dat komt van Immanuel Kant zijn boek *Naar de eeuwige vrede*. Hij stelt daarin dat ieder mens rechten heeft, niet omdat deze gegrond zijn in God, maar om de simpele reden dat de wereld eindig is. Wanneer een burger zijn rechten in zijn geboorteland worden ontnomen, heeft hij het recht op zoek te gaan naar een ander land. Deze zoektocht naar een land dat hem als vluchteling wil accepteren kan lang duren. De geografische bepaaldheid van de wereld, de begrensdheid van de aardbol, heeft tot gevolg dat eenieder ergens op de wereld het recht heeft om vriendschappelijk te worden ontvangen; dus niet vijandig te worden behandeld. Dit inzicht van Kant en de toenemende interdependentie tussen staten, zorgt ervoor dat je een morele verantwoordelijkheid ten opzichte van de ander hebt. Kant verwoordde dit principe heel mooi: "Niemand heeft oorspronkelijk meer recht om op een bepaalde plaats op de aarde te zijn dan de ander".

Het is belangrijk voor docenten om niet mee te gaan in de woordkeuze van kinderen van immigranten dat Nederland het *tweede land* is. Het land van de (groot) ouders zou dan het eerste land zijn. In Afghanistan was ik een onderdaan en sinds ik in Nederland woon ben ik een burger. Hier mag ik stemmen. Hier doet mijn stem ertoe. Daarom heb ik een alternatief woord bedacht: *moederland*. Het moederland is

niet het land waar je bent geboren, maar het land waar je wilt verblijven. Je wilt hier zijn omdat je fundamentele rechten hebt.'

De ondertitel van uw boek geeft aan dat het als een spiegel van Afghanistan en Nederland dient. In feite fungeert het heel erg als een bolle spiegel. Die vertekening zorgt ervoor dat je (ook) goed de omgeving rondom het onderwerp kunt zien (de relatie Afghanistan-Nederland, de moderne politieke wereldgeschiedenis) waardoor je het onderwerp wereldburgerschapsonderwijs beter gaat begrijpen. Wat valt u op aan het burgerschapsbeleid van Nederland?

'Ik heb in mijn boek geprobeerd de ontwikkelingen sinds 2006 [sinds de start van de burgerschapsopdracht, red.] weer te geven. Wat is er sindsdien gebeurd en waarom stagneert het? De Onderwijsinspectie concludeerde in 2013 dat er op scholen weinig vorderingen zijn. De problemen waren het ontbreken van expliciete leerdoelen en schoolvisie en te weinig niveau. Scholen wisten ook niet wat het eindniveau moest zijn. De adviezen omvatte destijds meer ondersteuning voor scholen, verdieping in de kennis en vaardigheden van burgerschap en aanscherping van het curriculum. De eerste twee zijn niet gerealiseerd en voor de derde is momenteel het Curriculum.nu-traject gaande.

Het interessante van zo'n nieuw leer gebied is dat het ook in een school moet landen en een plaats moet krijgen. Volgens mij is het belangrijkste probleem de kloof tussen de wet en de leerlingen. Leerlingen werken volgens de rationaliteit van cijfers en het rooster. Wanneer burgerschap niet op het menu van de leerlingen staat, denkt de leerling dat het niet belangrijk voor zijn voortgang is. Zij weten daardoor ook niet wat burgerschap inhoudt. Daarnaast worden leerlingen ook nooit betrokken bij het maken van de nationale wetten en de schooleigen burgerschapsvisie. Hoe wil je een democratische cultuur realiseren als je op een niet democratische manier het schoolbeleid vormt? De leerling moet hierbij worden betrokken.'

'NIEMAND HEEFT OORSPRONKELIJK MEER RECHT OM OP EEN BEPAALDE PLAATS OP DE AARDE TE ZIJN DAN DE ANDER.'

Als de democratische cultuur al op schoolniveau niet lukt, kunnen we er dan nog wel vanuit gaan dat Nederland een democratische cultuur heeft/wil hebben? Kenmerkt de regentencultuur van Hans Daalder Nederland, en daarmee het Nederlandse burgerschapsbeleid, niet veel beter?

Azizi: 'Ja en nee. We hebben in Nederland het systeem van verkiezingen en burgers kunnen politieke besluiten beïnvloeden. Toen ik in Nederland voor de eerste keer mocht stemmen ervoer ik dit als heel bijzonder: mijn stem kon het verschil maken. Daarentegen zien we dat democratische cultuur tot verkiezingen beperkt blijft. Na de verkiezingen zetten we de democratie voor vier jaar in de ijskast. De oppositie mag in die vier jaar blaffen, maar heeft door coalitievorming weinig invloed. 150 Kamerleden zijn niet de garantie voor een functionerende democratie. Democratie is van de burgers en wordt gedaan door de burgers. Zonder goed geïnformeerde burgers kun je geen democratie hebben. De leerlingen zijn niet goed geïnformeerd. Binnen scholen is er namelijk weinig ruimte voor politieke bewustwording van het kind. Neem bijvoorbeeld de scholierenverkiezingen. Deze werden door mijn leerlingen georganiseerd. Een aantal docenten vond het niet wenselijk om een kwartier van de les af te staan, zodat de leerlingen konden stemmen. Het eigen lesprogramma moest doorgaan en er mocht er niet onder leestijd worden gestemd; volgens hen was dit geen taak van het onderwijs. Democratie en (oefenen met) democratisch handelen horen blijkbaar niet in het onderwijs thuis. Juist dit soort ervaringen met democratie op school zijn heel waardevol. Ondanks dit obstakel heeft een deel van mijn leerlingen, gelukkig, nog kunnen stemmen... in de pauze. Na de scholierenverkiezingen kwam een leerling naar mij toe en zei dat hij snapte wat ik bedoelde toen ik mijn gevoel beschreef toen ik de eerste keer mocht stemmen: "het gevoel dat alleen jij weet waar je op stemt en dat je invloed hebt". Dit is de ervaring waar je het voor doet.' ♦

STEF

VADERSCHAP

Ik word vader. Wanneer u deze column leest, hopen mijn vriendin en ik dat we een gezonde dochter op de wereld hebben gezet. Mijn collega's op het werk hebben eindelijk een onderwerp gevonden waar ze onuitputtelijk met mij over kunnen praten. De verhalen over de zwangerschapscurcussen, de bevallingen, de rol van de vader, luiers en gebroken nachten zijn dagelijkse kost. En als ik denk dat we klaar zijn, dan komt er nog iets dreigends als: 'Je kunt het je niet voorstellen', 'Alles gaat veranderen' en 'Wacht maar'.

Ik heb er gewoon zin in. Natuurlijk zal het in de eerste maanden buffelen zijn: dat zie ik in mijn omgeving ook echt wel. Maar goed, ik kijk er naar uit om haar langzaam d'r stapjes in de wereld te gaan laten zetten. Een mooie rol als vader om haar daarin te begeleiden. Ook een hele verantwoordelijkheid, ik weet het, maar als vmbo-docent is opvoeden mijn specialiteit. Ik heb een diploma voor maatschappijleer op zak en ik ben daarmee geschikt om burgerschap te geven. Hallo, als het met één kind goed moet komen, dan wel met het mijne.

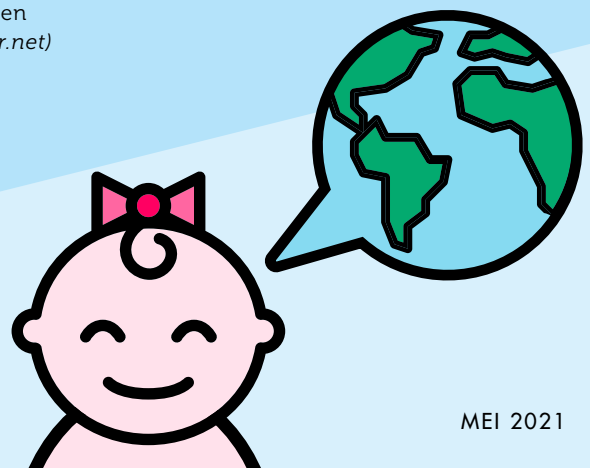
Als ik dan even verder droom zie ik voor me dat ik haar nieuwsartikelen uit de *NRC* voorlees, we samen naar Politiek 24 kijken en ik al een lijstje heb met belangrijke documentaires die ze moet zien. We gaan minstens een keer per jaar samen naar Den Haag bij de Tweede Kamer kijken. Ze wordt met carnaval eerst een nozem, dan hippie en uiteindelijk een punker. Ze krijgt never-nooit sociale media, want privacy... En nog voordat ze naar de basisschool gaat, begrijpt ze de concept-contextbenadering. Zo gaat dat toch, bij leraren maatschappijleer?

Laatst zei een leerling hardop in de klas: 'Ik heb nu al medelijden met uw dochter. U bent veel te streng en kunt zo vermoeiend zijn'. Ik moest er om lachen, maar toen de opmerking later nog eens door mijn hoofd schoot vreesde ik dat er wel eens een kern van waarheid in zou kunnen zitten. Alles wat ik dan voor me zie, kan nog best wel eens vermoeiend voor haar zijn.

Hoe je een kind kunt, wilt of moet vormen is best ingewikkeld. Ik geloof dat ik er ook zelf nog niet echt een antwoord op heb gevonden. Hoe gemakkelijk het in de rol van leraar is, hoe onzeker ik erover ben als het straks mijn eigen kind is. ♦

Stef van der Linden
(maatschappijleer.net)

Wereldburgerschap. Reflecties op wereldburgerschap in de spiegel van Afghanistan en Nederland verscheen in 2020 bij Uitgeverij Aspekt.

ONDERZOEK NAAR INVLOED VRIENDEN GROEPEN
OP RECHTS-EXTREMISME IN HET VOORTGEZET ONDERWIJS

'BEDREIGEND VOOR ONZE CULTUUR'

Radicaal-rechts gedachtegoed is geen nieuw fenomeen in Nederland.

Al in 1997 startte de Anne Frank Stichting met een monitor naar racisme en rechts-extremisme. Een groot verschil met toen is dat de toegenomen dreiging van radicaal-rechts nu als blinde vlek wordt bestempeld. Heeft alle media-aandacht voor jihadistisch geweld onze blik op rechts vertroebeld?

BRITT PERTIJS, RIK PEELS & JOCHEM QUARTEL

De overheid ziet het onderwijs als een belangrijke speler in het voorkomen en aanpakken van radicalisering onder jongeren. Toch blijkt dat een groot deel van de docenten zich onvoldoende toegerust voelt om adequaat te handelen bij radica-

lisering. Om te weten hoe docenten met radicale leerlingen moeten omgaan, is het van belang dat we meer zicht krijgen op het radicaliseringsproces op school. Desondanks lijkt nog veel kennis over dit onderwerp te ontbreken. Zo is weinig bekend over de samenhang tussen vriendengroepen op school en radicaal ge-

dachtegoed van leerlingen. Dit is opmerkelijk, omdat vriendschappen tijdens de puberteit belangrijker worden en ouders meer naar de achtergrond opschuiven. In ons onderzoek is dan ook geprobeerd te achterhalen wat het verband tussen vriendschappen op school en rechts-radicalisering van leerlingen is.

Een antifascist protesteert tegen de demonstratie van Blood & Honour (foto: Wouter Engler)

LEERLING RADICAAL?

In het onderzoek is radicalisering, en dan met name rechts-extremistische radicalisering, aan de hand van drie voorwaarden gedefinieerd: de leerling (i) deelt de wereld in langs etnische scheidslijnen, (ii) ervaart marginalisering van de eigen groep en (iii) heeft een antidemocratische houding. De radicale leerlingen uit ons onderzoek laten een aantal overeenkomsten zien. Zo delen ze de overtuiging dat etniciteiten zoveel mogelijk gescheiden moeten blijven en vertonen ze superioriteitsgevoelens tegenover mensen met een andere culturele achtergrond. Toch zien we ook dat de manier waarop radicalisering concreet wordt vormgegeven per leerling verschilt. Zo speelt bij de een anti-islamgedachtegoed een rol, terwijl de ander over fundamentele, biologische verschillen tussen bevolkingsgroepen spreekt. Ook zijn er grote verschillen zichtbaar in de antidemocratische houding van deze jongeren.

VRIENDENGROEPEN

Uit inventarisatie van de sociale netwerken van leerlingen op school blijkt dat de meest centrale netwerkposities door radicale netwerkleden worden bezet. Dit heeft

grote gevolgen voor de andere leerlingen in het netwerk. Zo zien we dat radicale leerlingen vaak een brug tussen twee andere netwerkleden vormen; een soort poortwachtersrol die hun controle geeft over de informatiestromen binnen het netwerk. Radicale leerlingen hebben dus veel zeggenschap over welke informatie wordt doorgegeven en welke juist niet. Als gevolg hiervan zien we dat patronen van radicalisering sterk samenhangen met de vriendengroep van de leerling. Dit geldt met name voor standpunten die op gedeelde ervaringen binnen de vriendengroep zijn gebaseerd. Deze ervaringen vinden meestal plaats op school en hebben voornamelijk betrekking op het gevoel dat hun mening er niet mag zijn. Meer dan de helft van de leerlingen heeft de overtuiging dat hun standpunten op school niet (altijd) worden geaccepteerd. Dergelijke negatieve ervaringen worden in de vriendengroep besproken, waarna leerlingen hier gezamenlijk betekenis aan geven door er een coherent verhaal van te maken. Bij vriendengroepen met radicale leerlingen leidt dit proces van betekenisgeving er vaak toe dat het gehele netwerk een versterkt gevoel krijgt van *ervaren achterstelling van de eigen groep*.

'RADICALE LEERLINGEN HEBBEN EEN SOORT POORTWACHERSROL DIE HUN CONTROLE GEEFT OVER DE INFORMATIESTROMEN BINNEN HET NETWERK'

POLITIEK-MAATSCHAPPELIJKE DISCUSSIES

Een opvallende bevinding van het onderzoek is dat veel leerlingen, ongeacht hun politieke oriëntatie, zich niet altijd veilig genoeg voelen om aan een politiek-maatschappelijk gesprek in de klas deel te nemen. In de meeste gevallen heeft dit te maken met het doen en laten van hun klasgenoten, terwijl het handelen van de docent als overwegend positief wordt ervaren. Een mogelijke oorzaak van de ervaren onveiligheid in de klas, is dat niet of slechts gedeeltelijk is voldaan aan de voorwaarden van een goed klassengesprek over een controversieel onderwerp. Zo blijkt dat leerlingen soms bijzonder weinig kennis over het onderwerp hebben en hierdoor een discussie voeren op basis van feitelijke onjuistheden.¹ Ook zien we dat klassikale gesprekken al snel in een debat overgaan, waardoor de focus op tegenstellingen ligt in plaats van op gedeelde uitgangspunten.² Opvallend is nog dat humor voor jongeren een belangrijke communicatievorm voor politiek-maatschappelijke gesprekken blijkt te zijn. Daarbij kan worden gedacht aan grappen over politieke tegenstanders, humor als mechanisme om te kunnen omgaan met gevoelens van verontwaardiging en ten slotte racistische grappen. Tegelijk maakt deze humor het soms lastig om de politieke houding van vrienden in te schatten.

AANBEVELINGEN

Wat kan de docent ermee in de klas? Op basis van de onderzoeksresultaten doen we de volgende concrete aanbevelingen voor de onderwijspraktijk:

LESTIPS

- 1 Sociale media spelen een grote rol in de manier waarop leerlingen de actualiteit ervaren. Toch lijken leerlingen niet altijd door te hebben dat hun onlinezoekgedrag ertoe leidt dat ze het nieuws zeer eenzijdig krijgen gepresenteerd. Gebruik de lessen maatschappijleer om leerlingen bewust te maken van wat echokamers doen.⁷ Daag leerlingen bijvoorbeeld uit om een tijdje nieuwsaccounts te volgen van een partij die helemaal niet bij ze past of pak het groter aan en onderwerp leerlingen aan een sociaal experiment waarin ze ten minste een week lang van filterbubbel wisselen. Kijk bijvoorbeeld eens naar een vergelijkbaar experiment van *de Volkskrant*.⁸ Er valt namelijk nog een hoop winst te behalen wat betreft het bewustzijn van jongeren over de rol van (sociale) media.
- 2 Het kan lastig zijn om controversiële onderwerpen te bespreken in een klas waar leerlingen slecht naar elkaar luisteren en waar de ongefundeerde meningen al snel door het lokaal worden geschreeuwd. Voor deze groepen kan het een oplossing zijn om een werkvorm te gebruiken waarin leerlingen schriftelijk met elkaar in gesprek gaan. Dit kan bijvoorbeeld door een aantal dilemma's of stellingen op een groot blad te zetten. Verdeel de leerlingen in groepen en laat ze eerst een individuele reactie op een van de stellingen op het blad opschrijven. Vervolgens draait het blad door, waarna de leerlingen vragen stellen over dat wat hun medeleerling heeft opgeschreven. Op deze manier worden leerlingen gestimuleerd om zich in het perspectief van de ander te verdiepen. In de klassikale nabespreking wordt samen met de leerlingen op zoek gegaan naar gedeelde waarden in de klas.

'HET STILLE MIDDEN KAN WEERSTAND BIEDEN TEGEN WIJ-ZIJDENKEN'

1. Maak ervaren onrecht van leerlingen in de klas bespreekbaar. Geef leerlingen hierbij zelf de verantwoordelijkheid om aan te geven wanneer ze het gevoel hebben dat ze niet eerlijk worden behandeld. Door dit gesprek direct in de klas te voeren, is de kans kleiner dat het binnen vriendengroepen een eigen leven gaat leiden. Ook voor rechts-extremistische jongeren geldt soms dat er vooral over hen wordt gesproken en dat al wordt ingevuld hoe ze zijn en denken.
2. Daag de leerlingen uit om hun standpunten verder uit te werken.³ Het gebruik van gedachte-experimenten kan hierbij helpen.⁴ Ga mee in de gedachtegang van de leerling en stel kritische maar niet veroordelende vragen. Leerlingen hebben namelijk niet altijd door wanneer hun uitspraken tegenstrijdig zijn. Laat ze bijvoorbeeld zelf ontdekken dat vrijheid van meningsuiting en een autoritair regime moeilijk samengaan.
3. Doe aanspraak op het stille midden: betrek de leerlingen die u niet hoort of van wie u niet weet of ze ergens voor of tegen zijn. Aandacht geven aan tegengestelde identiteiten versterkt polarisatie. Het stille midden kan in die gevallen weerstand bieden tegen wij-zijdenken.⁵ In gepolari-

seerde debatten spelen leerlingen altijd een eigen rol.⁶ Probeer te ontdekken wie welke rol op zich neemt en ga op zoek naar de informele leiders van het midden. Maak ruimte naar hun vraagstuk: 'Waar gaat het in dit debat echt om volgens jullie?'. Zo vergroot u de kans dat u met de klas de kern van het vraagstuk bereikt en voorbij de oppervlakkigheden kunt kijken.

4. Schuw een grapje niet. Natuurlijk is het schadelijk om grappen ten koste van de ander te maken, maar het kan helemaal geen kwaad om af en toe de ander en vooral uzelf te relativiseren. Gesprekken over complexe vraagstukken aangaande politieke en culturele identiteit komen beter tot bloei als er af en toe ook een moment van ontspanning en relativering is. ♦

Noten

1. Diana Hess, *Controversy in the classroom: The democratic power of discussion*, Routledge, Abingdon (U.K.), 2009.
2. J. Schuitema, H. Radstake & W. Veugelers, *Docenten en de actieve participatie van leerlingen in klassikale discussies* (Pedagogische kwaliteit, nr. 85), Department of Child Development and Education, Universiteit van Amsterdam, Amsterdam, 2011.

3. Cor Bakker in: Mark Leegsma, *Extreem in de klas*, ISVW Uitgevers, Leusden, 2017; Hess 2009.
4. Zie bijvoorbeeld het gedachte-experiment van Rawls, waarin je niet weet wat jouw positie in de samenleving is en op basis van die onwetendheid probeert te bedenken hoe de samenleving volgens jou zou moeten worden ingericht.
5. Bart Brandsma, in Leegsma, 2017
6. Op de website <https://insidepolarisation.nl/en/animations> wordt polarisatie, en de rollen die we hierin spelen, helder uitgelegd in video's.
7. Het begrip 'echokamer' staat voor de online omgeving waarin iemand alleen meningen krijgt te zien die overeenkomen met zijn of haar eigen standpunten.
8. www.volkskrant.nl/cultuur-media/dit-is-wat-er-gebeurt-als-mensen-ruilen-van-facebookaccount~bab33678.

Britt Pertijs MSc is docent maatschappijleer en wetenschapsoriëntatie op het Ichthus Lyceum in Driehuis.

*Dr. Rik Peels is Universitair hoofddocent aan de Afdeling Filosofie en de Faculteit Religie & Theologie van de Vrije Universiteit Amsterdam. Hij leidt een project dat extreme overtuigingen onderzoekt (www.extremebeliefs.com). Werk aan dit artikel werd mogelijk gemaakt door financiering van de European Research Council (Grant agreement 851613).
Jochem Quartel MSc is lerarenopleider Religie en Levensbeschouwing aan de Vrije Universiteit en de iPabo in Amsterdam.*

VERDER LEZEN?

Maarten Van Alstein, *Omgaan met controversie en polarisatie in de klas*, Uitgeverij Pelckmans Pro, Kalmthout, 2018.

Mark Leegsma, *Extreem in de klas*, ISVW Uitgevers, Leusden, 2017.

Bart Brandsma, *Polarisatie, Inzicht in de dynamiek van wij-zij denken*, BB in Media/ Management Impact, Amsterdam, 2016.

Diana Hess, *Controversy in the classroom: The democratic power of discussion*, Routledge, Abingdon (U.K.), 2009.

Diana Hess & Paula McAvoy, *The political classroom. Evidence and ethics in democratic education*, Taylor & Francis Ltd., London, 2015

ONDERZOEK NAAR DEMOCRATISCH BEWUSTZIEN IN NEDERLAND

STEUN DEMOCRATISCHE RECHTSSTAAT NIET ALTIJD ONVOORWAARDELIJK

Er is brede maatschappelijke steun voor onze democratische rechtsstaat, maar deze steun is niet altijd onvoorwaardelijk, zo blijkt uit het rapport *Democratisch bewustzijn in Nederland*.¹ Hoe urgenter mensen een probleem vinden, hoe meer ze geneigd zijn het op een niet-democratische manier op te lossen.

Dat principe is breed terug te vinden in de samenleving en niet aan aanhangers van populistische partijen voorbehouden.

RON VAN WONDEREN

In 2020 concludeerde de internationale denktank Freedom House dat vrijheid en democratie nu al voor het veertiende jaar op rij wereldwijd onder druk staan. Volgens Freedom House is nog slechts de helft van alle landen ter wereld een 'vrije' (liberale) democratie, en een derde gedeeltelijk vrij.² Ook in Nederland leven zorgen over een mogelijk afnemende waardering voor het belang van de democratische rechtstaat en onderliggende waarden. In opdracht van de Anne Frank Stichting heeft het Verwey-Jonker Instituut onderzoek gedaan onder een representatieve groep Nederlanders³ naar de ontvankelijkheid voor illiberaal en antidemocratisch gedachtegoed en de weerbaarheid daartegen.⁴ Uit ons onderzoek komt naar voren dat de overgrote meerderheid van de Nederlanders (meer dan 80 procent) de centrale waarden van de parlementaire democratie onderschrijft. Het gaat dan over uitgangspunten zoals dat regeringspartijen bij verkiezingen worden afgestraft als ze hun beloften niet nakomen, dat oppositiepartijen en media vrij zijn om de regering te bekritisieren, dat onafhankelijke rechters een regering terecht wijzen of stoppen, dat de rechten van minderheden worden beschermd en dat niet een persoon of groepering zijn wil of visie kan doordrijven. Met andere woorden: de democratische gezindheid is groot.

NIET-DEMOCRATISCHE OPLOSSINGEN

Tegelijkertijd heersen er in verschillende lagen van de bevolking opvattingen die niet overeenkomen met de grondbeginselen van de parlementaire democratie. Een aanzienlijk aantal Nederlanders - waarvan de overgrote meerderheid de beginselen van de parlementaire democratie zegt te onderschrijven - kiest voor 'niet-democratische opties' om grote problemen in de Nederlandse samenleving aan te pakken. Zo zegt bijna de helft van de Nederlanders (46 procent) dat regeringen moeten doen wat de meeste Nederlanders willen, ook al zijn er wetten die dat niet toestaan. Een op de drie Nederlanders (37 procent) vindt dat een regering het meepraten en meebeslissen van oppositiepartijen mag inperken om grote problemen in het land sneller

Nederlanders hebben er weinig vertrouwen in dat regering en parlement in staat zijn om grote en urgente problemen effectief aan te pakken (foto: Wikimedia Commons)

en daadkrachtiger aan te kunnen pakken. Een kwart van de Nederlanders (25 procent) vindt dat de regering uitspraken van rechters mag negeren als deze het beleid van een regering hinderen. Ruim een op de vijf Nederlanders (22 procent) vindt dat de regering het parlement (Tweede Kamer) mag negeren, als het parlement de regering tegenwerkt in het maken en uitvoeren van beleid. Zodra problemen concreet worden gemaakt, kiezen Nederlanders nog vaker voor niet-democratische opties. Zo vindt bijvoorbeeld 66 procent van degenen die zich zorgen maakt over de komst en opvang van vluchtelingen, dat een regering een strenger asielbeleid moet voeren als de meeste Nederlanders dat willen, ook als er wetten zijn die dat niet toestaan. Een ander voorbeeld is dat de personen die zich zorgen om de gevolgen van de klimaatverandering maken, vaker voor niet-democratische opties kiezen om sneller een strenger klimaatbeleid te kunnen realiseren.

WEINIG VERTROUWEN IN POLITIEK

Hoe komt het dat er enerzijds veel draagvlak voor democratische waarden in de samenleving is, maar anderzijds dat ook illiberale en antidemocratische bestuursvormen acceptabel lijken te zijn? Uit ons onderzoek blijkt dat hoewel de meeste Nederlanders democratische waarden onderschrijven zij (in meerderheid) negatief oordelen over het functioneren van politiek en bestuur. Zo vindt 73 procent van de Nederlanders dat de politiek daadkracht mist en dat besluiten niet of te laat worden genomen. Hetzelfde percentage Nederlanders vindt dat politici te veel praten en te weinig doen. Ook denkt de meerderheid van de Nederlanders dat politici meer bezig zijn met hun eigen belangen dan van het land of andere belangen behartigen dan die van burgers. Samengevat laten onze onderzoeksresultaten duidelijk zien dat Nederlanders er weinig vertrouwen in hebben dat regering en parlement in staat zijn om grote en urgente problemen in onze samenleving effectief aan te pakken.⁵ Ook storen Nederlanders zich aan de traagheid van besluitvorming en het gebrek aan daadkracht wat daar soms uit volgt. Ondervraagden die van mening zijn dat 'een sterke leider die zich niet druk hoeft te maken om parlement en verkiezingen' een goede manier is om Nederland te besturen, zeggen dit vanuit een gevoel van urgentie en ook vanuit emoties, zoals bezorgdheid dat de politiek in staat is om complexe problemen tijdig en daadkrachtig op te lossen.

BREED GEDRAGEN

Een belangrijke bevinding van ons onderzoek is verder dat de resultaten het beeld nuanceren dat vooral laagopgeleiden en stemmers op rechts-populistische partijen open staan voor autocratische/illiberale vormen van landsbestuur. Uit het onderzoek blijkt dat Nederlanders die ontvankelijk zijn voor de aantrekkingskracht van autocratische of illiberale bestuursvormen, niet onder één noemer zijn te vangen. Zij zijn te vinden bij linkse en rechte partijen, ouderen en jongeren, mannen en vrouwen, laag- en hoogopgeleiden, stedelingen en dorpeelingen. Het is dan ook belangrijk om in de aanpak van ondemocratisch gedachtegoed niet op bepaalde groepen te focussen maar op de samenleving in haar geheel.

AANKNOPINGSPUNTEN

Bij een deel van de Nederlanders leeft het idee dat illiberaal of autoritair leiderschap in sommige gevallen best handig kan zijn. Zij lijken bereid om de parlementaire democratie, of onderdelen daarvan, tijdelijk terzijde te schuiven voor vraagstukken die zij belangrijk vinden. Daarmee worden de pijlers van de democratische rechtsstaat ondergraven en bestaat het risico op een glijdende schaal. Want als de democratie voor een (urgent) probleem opzij wordt gezet, waarom dan niet ook voor een volgend (iets minder urgent) probleem? Wat kan worden gedaan om het democratisch bewustzijn van Nederlanders te versterken? De belangrijkste aanknopingspunten uit het onderzoek zijn de volgende:

- Of een probleem nu groot of klein is, het is en blijft belangrijk om uit te leggen dat de democratische rechtstaat en steunpilaren cruciaal zijn voor elke politieke besluitvorming. Deze dienen onaantastbaar te blijven. Maak mensen bewuster van de consequenties van illiberale bestuursvormen door een aanpak te ontwikkelen welke verder reikt dan het bevorderen van de kennis van de staatsinrichting in het burgerschapsonderwijs en werkelijk meer diepgang in het constitutioneel besef kan realiseren.

- Bevorder het bewustzijn dat draagvlak in de samenleving voor besluiten belangrijk is en dat het realiseren hiervan tijd kost. Het onderzoek laat immers zien dat veel Nederlanders willen dat op thema's waarover zij bezorgd zijn, daadkrachtiger moet worden gehandeld. De liberale democratische rechtsstaat lijkt voor hen geen thema op zichzelf. Men denkt eerder pragmatisch - of opportunistisch - vanuit de gewenste politieke ontwikkeling en vergeet dat democratische besluitvorming juist dat moeizame proces is om de meerstemmigheid onder de bevolking vreedzaam 'te organiseren'. Dat inzicht biedt enerzijds kans om het onderwerp politiek-breed te agenderen en geeft anderzijds urgentie voor burgerschapsvorming.
- Voer de discussie over democratie in den brede en beperk je dus niet tot bepaalde groepen.

VERVOLG

Het uitgevoerde onderzoek naar democratisch bewustzijn in Nederland is een eerste (nulmeting) in een reeks onderzoeken. De besproken bevindingen zijn vlak voor de coronacrisis vermeld. De impact van die crisis zal ongetwijfeld zorgen voor verschuivingen in het democratisch bewustzijn bij burgers, want de aanpak van pandemie creëerde precies die condities waaronder democratie en rechtsstaat gaan knellen en pijn doen - en nieuwe ladingen bezorgdheid en boosheid over de samenleving heeft uitgestort. Het is zeer interessant en belangrijk om te monitoren hoe de waardering voor de democratische rechtsstaat zich ontwikkelt, evenals de ontvankelijkheid voor illiberale en autocratische opvattingen. De intentie van de Anne Frank Stichting is daarom om periodiek deze ontwikkelingen te meten. ♦

Noten

1. www.verwey-jonker.nl/wp-content/uploads/2021/02/118046_Democratisch_bewustzijn_in-Nederland_WEB.pdf.
2. <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2020/leaderless-struggle-democracy>.
3. Naast een surveyonderzoek onder 1.450 Nederlanders is ook een literatuurstudie uitgevoerd en diepte-interviews met burgers afgenomen.
4. Het begrip 'illiberale democratie' is gemunt door Fareed Zakaria in het vaak aangehaalde artikel 'The Rise of Illiberal Democracy', in: *Foreign Affairs* Vol.76 (1997) No.6, pp.22-43. Zakaria omschrijft 'illiberale democratieën' als democratieën waar de electorale aspecten worden verwezenlijkt maar waar er onregelmatigheden zijn op het vlak van individuele rechten en vrijheden. 'Illiberale democratieën' beperken de vrijheden van burgers.
5. Deze bevinding blijkt uit het surveyonderzoek en uit de diepte-interviews met burgers.

Ron van Wonderen is senioronderzoeker bij het Verwey Jonker Instituut en themacoördinator Sociale Stabiliteit bij het Kennisplatform Integratie en Samenleving.

ONDERZOEK NAAR MIDDELBARE SCHOLIEREN EN DEMOCRATIE EN POLITIEK

ROL BURGERSCHAPSONDERWIJS MOET STERKER

De opleidingskloof in betrokkenheid bij de democratie en politiek benadrukt het belang van grotere rol burgerschapsonderwijs.

PAULA THIJS & LAURA MULDER

Hoe denken scholieren in het voortgezet onderwijs over politiek en de democratische waarden van de rechtsstaat, zoals vrijheid, gelijkheid, en solidariteit en zijn er verschillen tussen vmbo-, havo- en vwo-leerlingen? In het schooljaar 2019/2020 onderzochten wij met het Adolescentenpanel Democratische Kernwaarden en Schoolloopbanen (ADKS) de opvattingen over politiek en democratie van circa 2.200 tweedeklassers in tientallen scholen in Nederland. De resultaten van dit onderzoek zijn onlangs in een rapport gepubliceerd.¹ Dit onderzoek volgt op een eerder rapport², waarvoor grotendeels dezelfde leerlingen in het eerste jaar van de middelbare school zijn ondervraagd.

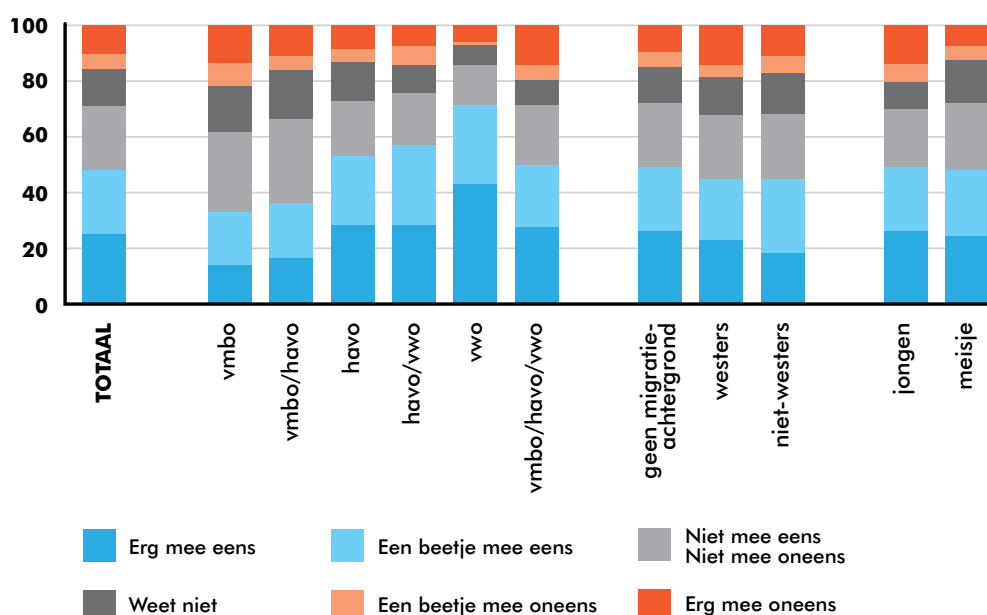
ABSTRACT

Het onderzoek laat zien dat jongeren in de tweede klas nog weinig bezig zijn met politiek en democratie. De helft van de jongeren geeft aan het een beetje of erg belangrijk te vinden om in een democratie te leven, 35 procent heeft er geen uitgesproken mening over en ongeveer een op de zeven leerlingen zegt het niet belangrijk te vinden. Ter vergelijking: uit verschillende onderzoeken onder volwassenen blijkt dat rond de 90 procent het belangrijk vindt om in een democratie te leven.³ Ongeveer een derde van de leerlingen weet niet of zij in een democratie leven of denkt zelfs van niet. Ruim 65 procent denkt wel in een democratie te leven. Leerlingen in de tweede klas hebben ook

weinig interesse in de politiek. De helft van de leerlingen zegt niet geïnteresseerd te zijn in de politiek en slechts een kwart zegt minstens een beetje interesse in politiek te hebben. Bovendien is de interesse in politiek en in maatschappelijke thema's gedaald ten opzichte van een jaar eerder, toen deze jongeren in de eerste klas zaten.

Deze resultaten zijn op zich niet zo opmerkelijk. Concepten als democratie en politiek zijn nog erg abstract voor 13-jarige jongeren, en sluiten weinig aan bij hun belevingswereld. Als specifiek wordt gekeken naar steun voor democratische kernwaarden, zoals gelijkheid of vrijheid van meningsuiting, blijkt dat ruim 80 procent van de leerlingen deze waarden onderschrijft.

Figuur 1 - Het belang van leven in een democratie (in procenten) (bron: Rapport ADKS, februari 2021)

VERSCHILLEN

Zorgelijk zijn wel de grote verschillen die we al in de onderbouw signaleren, met name tussen vwo'ers en vmbo'ers. Leerlingen op het vwo vinden het leven in een democratie veel vaker belangrijk dan leerlingen op het vmbo (71 procent versus 34 procent), denken vaker in een democratie te leven (84 procent van de vwo-leerlingen versus 49 procent van de vmbo-leerlingen), zijn vaker voornemens te gaan stemmen (87 procent versus 67 procent) en hebben meer vertrouwen in ambtsdragers zoals politici, rechters en de politie. Dit zijn verschillen die ook onder volwassenen met grote regelmaat worden aangetroffen. Het is opmerkelijk dat deze verschillen al op zulke jonge leeftijd zijn te traceren. Dit sluit aan bij het dreigbeeld van de 'diplomademocratie': een democratie die vooral goed werkt voor en wordt gedomineerd door hogeropgeleiden.⁴

LEREN OVER POLITIEK

Als jongeren al kennis over democratie en politiek hebben opgedaan, van wie krijgen zij deze kennis dan? In ons onderzoek geeft ruim een derde van de tweedeklassers aan het meeste over politiek te leren via de media, gevolgd door ouders (33 procent) en leraren of school (26 procent), maar weinig jongeren praten regelmatig met hun ouders over politiek of over maatschappelijke problemen. 70 procent van de leerlingen geeft aan hoogstens een aantal keer per jaar met ouders over politiek te praten. Een vergelijkbaar deel van de leerlingen zegt zelden met leraren over politiek en maatschappij te praten. Wel lijken leerlingen in de tweede klas iets vaker met leraren over politiek te praten dan in de eerste klas het geval was.

BURGERSCHAPSONDERWIJS

De grote opleidingsverschillen in betrokkenheid bij de democratie en politiek benadrukken het belang van burgerschapsonderwijs, en dan met name op het vmbo. Het feit dat de opleidingskloof al zichtbaar is als jongeren nog maar net op de middelbare school zitten, is een indicatie

dat vmbo'ers over het algemeen van huis uit minder over de democratie en politiek meekrijgen. Dit vraagt om een sterkere rol van het burgerschapsonderwijs, met name op het vmbo. Het burgerschapsonderwijs moet daarom zo worden ingericht dat het deze jongeren in staat stelt om op gelijke voet aan onze democratie deel te nemen. Een goed functionerende democratie staat of valt immers bij een gelijkwaardige participatie van alle burgers. ♦

Noten

1. Tom van der Meer, Frank Wanders, Paula Thijs, Laura Mulder, Ellis Aizenberg, Geert ten Dam & Herman van de Werfhorst, *Democratische kernwaarden in het voortgezet onderwijs. Adolescentenpanel Democratische Kernwaarden en Schoolloopbanen*, Rapport ADKS, februari 2021, www.adks.nl/publicaties.
2. P. Thijs, M. Kranendonk, L. Mulder, F. Wanders, G. ten Dam, T. van der Meer & H. van de Werfhorst, *Democratische kernwaarden in het voortgezet onderwijs. Adolescentenpanel Democratische Kernwaarden en Schoolloopbanen jaar 1 - 2018/2019*, Universiteit van Amsterdam, Amsterdam, 2019, www.adks.nl/publicaties.
3. P. Dekker & J. den Ridder, *Gedeelde waarden en een weerbare democratie. Een verkenning op basis van bevolkings-enquêtes*, Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag, 2016.
4. M.A.P. Bovens & A.C. Wille, *Diplomademocratie: Over de spanning tussen meritocratie en democratie*, Bert Bakker, Amsterdam, 2011.

Paula Thijs is postdoctoraal onderzoeker bij de vakgroep Sociologie aan de Universiteit van Amsterdam. Laura Mulder is doctoraal onderzoeker bij de vakgroep Politicologie aan de Universiteit van Amsterdam. Beiden zijn betrokken bij het ADKS-project.

Het Adolescentenpanel Democratische Kernwaarden en Schoolloopbanen (ADKS) is een meerjarig interdisciplinair onderzoek waarbij enkele duizenden Nederlandse leerlingen gedurende hun voortgezetonderwijsloopbaan worden gevolgd om de ontwikkeling van democratische kernwaarden bij jongeren in kaart te brengen en te onderzoeken welke rol scholen in de burgerschapsvorming kunnen spelen.

Het ADKS-onderzoek wordt uitgevoerd door de Universiteit van Amsterdam, in opdracht van het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties en in samenwerking met ProDemos: Huis voor democratie en rechtsstaat, het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap en het Sociaal en Cultureel Planbureau.

REACTIE OP HET ADKS-RAPPORT

PRAKTISCHE TIPS

Persoonlijk was de uitkomst van het ADKS-rapport geen verrassing voor mij. Vanaf het eerste jaar dat ik op een middelbare school les gaf - ongeveer tien jaar geleden - viel het mij al op dat de verschillen tussen de niveaus in de brugklas al aanwezig waren op het gebied van burgerschap, kennis over politiek en democratie.

In de bovenbouw van het vmbo krijgen leerlingen het verplichte vak maatschappijleer. Opvallend was dat leerlingen in klas 3 en 4 ontzettend weinig kennis over onze samenleving, democratisch burgerschap en de maatschappelijke problematiek hadden. Het is onmogelijk deze kloof in één jaar te compenseren. Ik pleit daarom voor meer landelijke prioritering van het vak in het vmbo.

Op basis van mijn ervaringen heb ik zes jaar geleden wat betreft onderwerpen als democratie onderzoek gedaan naar de ontstane kloof tussen onder- en bovenbouw. Voor verankering van een vak als maatschappijleer en burgerschapsvorming is het aller-eerst van belang dat dit prioriteit krijgt bij de schoolleiding. Daarnaast is het noodzakelijk een vaste kern van docenten te hebben die een doorlopende leerlijn starten vanaf het eerste tot en met het vierde jaar. Vervolgens zullen er, ter verkleining van het verschil tussen vmbo en havo/vwo, in het vmbo meer lessen aan Mens & Maatschappij, maatschappijleer en burgerschap moeten worden besteed (omdat ze dit thuis niet of (te) weinig meekrijgen). Een bevoegde, bevlogen docent maatschappijleer die lesmethoden durft los te laten en de doelgroep kent moet vakgericht onderwijs geven.

Als proef ben ik met vmbo-leerlingen (bb-kb) een debatgroep gestart. Zij deden mee aan debatwedstrijden van het Nederlands Debat Instituut en reisden door heel Nederland. Veel leerlingen waren nog nooit de provincie uit geweest. Ook werden contacten gelegd met leerlingen van andere scholen, met andere culturele achtergronden. Op school en in samenwerking met de gemeente werden jaarlijks debatten georganiseerd waarbij politici met leerlingen in gesprek gingen. Dit leverde mooie levenservaringen op. Thee, frisdrank, koekjes en aandacht brachten de leerlingen in hun vrije tijd naar school. Na twee jaar debatteren en Kamerdebatten bekijken 'durfden' ze het tegen hun medeleerlingen van de havo en het vwo op te nemen. Deze debatervaringen vergrootte het zelfvertrouwen van vmbo-leerlingen en het geloof dat zij ertoe doen en wel degelijk invloed op de politiek kunnen uitoefenen.

DOCENT MAATSCHAPPIJVAKKEN VO & LERARENOPLEIDER

(De naam van de docent is bij de redactie bekend)

REACTIE OP HET ADKS-RAPPORT

ENTHOUSIASMEER LEERLINGEN

Binnen het vak maatschappijleer is het onderdeel democratie een constante factor. Als we binnen het vmbo kijken dan vinden veel leerlingen het onderdeel democratie vaak taai en langdradig. Als docent ben je snel geneigd om het te hebben over zaken zoals de Trias Politica, constitutionele monarchie, Tweede Kamer en soms, als we er zin in hebben, ook nog over de waterschappen, gemeenten enzovoorts. Het zijn onderdelen waarbij leerlingen vaak afhaken en roepen: 'Dit is saai, waarom boeit dit?'. Veel docenten weten dat dit het moment is om de leerlingen bij de kladden te grijpen en hen te vertellen waarom dit nou eigenlijk wel boeit. Ook is het taalgebruik van politici vaak zeer ingewikkeld voor leerlingen uit het vmbo. Hierdoor haken veel leerlingen snel af.

Verder wordt er door vmbo-leerlingen vaak gesteld dat er voor hen vanuit de politiek weinig aandacht is, waardoor zij zich afvragen wat zij met deze informatie over politiek moeten als er toch niet wordt geluisterd? Het is dan ook een uitdaging om het voor leerlingen zo interessant mogelijk te houden waardoor zij wel informatie meenemen voor hun eigen handelen in de maatschappij. Er zijn veel manieren om leerlingen dit duidelijk te maken en eenieder zal zijn of haar eigen manier hierin vinden. Mocht dat toch nog lastig zijn, dan volgen hieronder wat tips vanuit de praktijk.

1. Maak het inzichtelijk en begrijpelijk voor de leerlingen. Politiek is voor veel van hen een ver-van-hun-bedshow. Door herkenbare situaties en voorbeelden te gebruiken wordt het vaak tastbaarder. Een mooi voorbeeld hierbij is: 'De klas gaat op stap. Jullie gaan bowlen maar drie leerlingen kunnen dat niet betalen. Wat doen jullie?' Via dit voorbeeld kan de link worden gelegd naar de verzorgingsstaat en de sociaaldemocratie. Door eerst een voorbeeld van democratie in praktijk te laten zien, is het vaak gemakkelijker om de theorie te behappen.
2. Koppel democratie aan maatschappelijke onderwerpen en de actualiteit. Democratie is immers meer dan alleen wat er zich op het Binnenhof afspeelt. Democratie is ook demonstreren, persvrijheid en je mening mogen uiten. Onderwerpen als racisme, abortus en vrijheid van meningsuiting zijn onderwerpen die onze leerlingen aan het hart gaan en prima aan lessen over onze democratie en politiek zijn te koppelen.
3. Klassengesprek: door regelmatig met een klas over ethische kwesties en/of pijnlijke onderwerpen (slavernij verleden, radicalisering, sociale media enzovoorts) te praten, creëer je de mogelijkheid om leerlingen te leren dat in een samenleving niet iedereen hetzelfde over onderwerpen zal denken en dat het, ondanks dat dat moeilijk is, een belangrijk onderdeel van democratie is. Dit is uiteraard gemakkelijker gezegd dan gedaan. Iedere docent weet dat om een dergelijk gesprek te kunnen voeren de basis op orde moet zijn en er in de klas een veilige sfeer moet zijn. De docent heeft hier een essentiële rol in; door neutraal (zover dit mogelijk is, soms kan je niet neutraal zijn) te blijven, te luisteren, waar nodig te de-escaleren, en vragen te stellen die de leerling uitdaagt om kritisch naar zijn of haar eigen mening en die van anderen te kijken.
4. Organiseer Scholierenverkiezingen. Hierdoor ervaren de leerlingen het democratisch stemproces.

JUDITH DEKKER EN LOTTE VAN WALSTIJN

Bestuursleden Nederlandse Vereniging van Leraren Maatschappijleer.

INTERVIEW MET DOCENT EN ESSAYIST MIRIAM RASCH

'HOE GOED KEN IK MIJZELF?'

Alweer ruim een jaar geven docenten (deels) online les. Dit geldt ook voor Miriam Rasch. Zij werkt aan de Rotterdamse Willem de Kooning Academie. Uitgerekend midden in de coronacrisis verscheen haar boek *Fricctie*, waarvoor zij onlangs de Socratesbeker 2021 ontving. Dit is de prijs voor het prikkelendste filosofieboek. *M&P* sprak met haar.

IVO PERTIJS

'D e titel *Fricctie* verwijst in eerste instantie naar het idee van frictieloosheid. Dit is een ideaal dat eind jaren tachtig en begin jaren negentig in de computerwetenschappen en in de ontwikkeling van digitale technologie is uitgewerkt als iets om naar te streven. Bij de ontwikkeling van nieuwe technologieën gaat het om het opheffen van weer een deel frictie in het gebruik ervan. Het gebruikersgemak moet voorop staan. Dit is wat mij betreft uitgegroeid tot een beladen ideaal, omdat het heeft geleid tot steeds meer uit het zicht terugtrekken van technologie', vertelt Miriam Rasch. Volgens de essayist gaat het nu niet alleen meer om frictieloosheid, maar ook om onzichtbaarheid. Rasch: 'We gebruiken de technologie niet meer bewust, maar dat wil niet zeggen dat ze niet meer aan het werk is.'

DATAÏSME

Rasch: 'De beste technologie is die technologie waarvan je niet merkt dat je die gebruikt. Dit betekent dat we niet doorhebben dat onze privacy wordt geschonden. Dit ideaal van frictieloosheid is een van de kiemen van waaruit het probleem van het data-isme is ontstaan.' Dataïsme is, zo schrijft ze in haar boek, het geloof dat alles in data is te vertalen. Rasch: 'Het is leuk om daartegenover frictie te stellen. Fricctie is de kern van het alternatieve perspectief. Juist omdat je dit kunt verbinden met een andere ethische manier van omgaan met technologie. Mijn opvatting van ethiek is dat het begint bij het moment van frictie. Zodra je naar frictieloosheid gaat streven, streef je naar het opheffen van überhaupt ethische discussie. Fricctie lijkt op actie. Het actieve dat het uitsprekt bevalt mij.'

STUDENTEN

De afgelopen jaren zag Rasch de houding van studenten tegenover digitale technologie veranderen. 'Dit mag nog wel wat meer. Ik werk nu zo'n tien jaar in het hoger onderwijs en heb acht jaar onderzoek gedaan naar de impact van digitale technologie. Lesgeven hoort daarbij. Aanvankelijk begreep vrijwel niemand, behalve de *incrowd*, waarom je met kritiek op digitale technologieën bezig moest zijn, want deze technologieën zouden alleen maar plezier geven. Dat hier iets tegenin te brengen was, moest ik aan iedereen uitleggen', legt Rasch uit. Door bepaalde schandalen veranderde dit in de loop van de jaren. Rasch: 'Wekelijks verschijnen er berichten over *big tech* in de media. Ook bij studenten merk ik dat de houding ten opzichte van technologie is veranderd. Het gaat daarbij bijvoorbeeld om echt en nep of de totale vermoeidheid die zij aan het gebruik van smartphones relateren. Het erbij horen,

terwijl je er niet helemaal in mee wilt gaan. Dit zijn misschien de wat meer sociale dynamieken. Het is zeker niet meer vanzelfsprekend voor jongeren dat digitale technologieën alleen maar positief en leuk zijn.'

ONLINE-LESSEN

'Het boek verscheen midden in een periode waarin ik digitaal les gaf. Het overgaan op digitale lessen was een snelkookpan. In het begin ging het vooral over het doorgaan van al het onderwijs, maar dan online. Vaak vonden lessen letterlijk van de ene op de andere dag online plaats. Er mocht geen lesuur verloren gaan. Dat was vrij heftig. Uiteindelijk drong het besef door dat we online niet hetzelfde konden doen als fysiek. Die interne veranderingen vond ik mooi om te zien. Uiteindelijk is de consensus dat onderwijs niet alleen digitaal kan plaatsvinden', zo blikt Rasch op de beginperiode terug. 'Mijn boek vertrok vanuit de vraag: wat is niet in digitale data te vertalen? Met deze vraag werden mensen opeens geconfronteerd. Het gaat daarbij om fysiek contact, improvisatie en persoonlijk contact. Een glimlach tussendoor om iemand gerust te stellen kan niet meer. Als ik de analyse vanuit mijn boek hierop loslaat, dan zie je dat de beweging naar het digitale betekent dat alles wordt gecompartmentaliseerd. Alles komt in discrete, gescheiden elementen tot uitdrukking; bijna symbolisch in al die kleine schermpjes waarin iedereen in zijn eigen hokje zit, al dan niet met camera aan. De relaties tussen de compartimenten zijn online zo moeilijk te realiseren, in elk geval in de systemen die we nu hebben.'

EXISTENTIALISME

In *Fricctie* maakt Rasch voor haar analyse onder meer gebruik van de ideeën van

De existentiële ethiek die Simone de Beauvoir beschrijft is volgens Miriam Rasch veelzeggend voor dingen die nu misgaan (Simone de Beauvoir en Jean-Paul Sartre in Beijing, 1955, foto: Wikimedia Commons)

Simone de Beauvoir. 'Issues waar we mee te maken hebben staan niet in een geïsoleerd nu. Ik hou ervan om analyses uit te voeren met denkers die niet specifiek iets over in dit geval het dataïsme hebben gezegd. Juist daaruit kan iets ontstaan. Ik heb geprobeerd om een ethisch verhaal te schrijven. De Beauvoir als ethicus is niet erg bekend. *Pleidooi voor een moraal der dubbelzinnigheid* is een compact boekje waarin zij de existentiële ethiek beschrijft. Deze ethiek is veelzeggend voor dingen die nu misgaan. Zij legt bijvoorbeeld de nadruk op onvoorspelbaarheid. Existentialisme gaat over vrijheid en het ontwerpen van je eigen leven. Dit begint met de notie dat dit kan, omdat de wereld niet voorspelbaar is. Je kunt daarop ingrijpen en actie ondernemen. Er gebeurt dan iets dat er voorheen niet was. Dit is een fundamentele blik op de wereld', licht de schrijfster haar keuze voor De Beauvoir toe. Niet iedereen is het met de visie van De Beauvoir eens. Rasch: 'Dataïsten zeggen

dat alles wél voorspelbaar is. Als je alle data hebt en algoritmen werken, dan kun je alles voorspellen: of je bent overtuigd van het een of van het ander. *Never the twain shall meet*. Wil je het dataïsme echt doorgronden, dan moet je het niet alleen over privacy of schandalen hebben. Je hebt ook die andere filosofische blik op de wereld nodig. Daar begint van alles wat een concrete uitwerking in de toepassing krijgt.'

ETHIEK

'*Fricție* schreef ik voor burgers die technologieën gebruiken. Ik heb mij niet willen richten op wat de ethiek moet zijn voor Facebook of de overheid. Ethiek is ook iets van de gebruiker. *Gebruiker* vind ik al-

tijd een vreemd woord, want dit klinkt als een verslaafde consument - en dat is vaak zo', lacht Rasch en vervolgt haar verhaal. 'De gebruiker heeft eveneens een zegje in wat ethiek is en kan een ethische houding aannemen en daarop reflecteren. Het is heel existentialistisch om te vinden dat mensen dit kunnen en een zekere verantwoordelijkheid daarvoor hebben. Dit kan jonge mensen aanspreken. Ik merk bij mijn studenten dat het verhaal dat de vrije wil niet bestaat aanspreekt, maar dit komt ook doordat dit op YouTube een bloeiend genre is. Leg uit dat er een andere filosofische traditie is die zegt dat jij, alleen al omdat je een mens bent, de kracht hebt om in de wereld in te grijpen. Als Facebook zegt jou beter te kennen dan je moeder je kent, hoeft je dit niet meteen te geloven. Je kunt je een aantal vragen stellen. Is dit zo? Hoe goed kent mijn moeder mij eigenlijk? Hoe goed ken ik mijzelf? Dit soort vragen spreken jonge mensen aan', weet Rasch.

THE ELSE

Een concept dat bij jongeren aanslaat, is *the else*. Rasch: '*The else* duidt op het gat dat bestaat tussen de wereld en de representatie daarvan in data. Ik merk bij mijn studenten dat ze wat kritischer op de technologie zijn geworden. Dit gaat ook over de kloof die kan bestaan tussen wat er online gebeurt en in het echt, terwijl wat online gebeurt ook echt is. De ervaring van frictie tussen die twee is herkenbaar. *The else* is een beetje een mysterieus iets. Er is misschien wel meer tussen hemel en aarde, tussen één en nul, en ik kan mijn gedachten hierover uit laten waaieren. Bij het dataïsme staan denkkaders vast.

The else laat zien dat grenzen poreus zijn. Dit is een positief gevoel. Jonge mensen houden van mysterieuze, spannende dingen. *The else* appelleert aan een esthetische ervaring. Wie de eigen online-profielen bekijkt, kan met enige distantie de vraag stellen: Ben ik dit en waar ben ik dit niet meer? Dit is een soort zelfonderzoek. Er proberen achter te komen wat er in die open ruimte zit tussen je sociale mediaprofiel en hoe je zelf over jezelf nadenkt. Dit is een eerste stap. Zo komt het binnen. Het gaat over identiteit. Zijn we allemaal niet meer dan één identiteit?' ♦

Fricție. Ethiek in tijden van dataïsme verscheen vorig jaar bij uitgeverij De Bezige Bij.

ISSUES
WAAR WE
MEE TE MAKEN
HEBBEN
STAAAN NIET
IN EEN
GEÏSOLEERD
NU.'

EUROPESE DEMOCRATIE IN DE NEDERLANDSE KLAS

TOEKOMST VAN EUROOPA

Tijdens recente bezoeken van verschillende officials van de Europese Unie, zoals die van Josep Borrell aan Moskou en van Charles Michel en Ursula von der Leyen aan Ankara, waren het niet de 'Europeaanen' die schitterden. Net als haar vertegenwoordigers is de Europese Unie zelf zoekende naar haar rol en toekomst. Jurist en filosoof Jaap Hoeksma gaat in op het laatste.

JAAP HOEKSM

Jaap Hoeksma op Europese democratieliefde (foto: Jaap Hoeksma)

De Europese top van juli 2019, waarop Frans Timmermans niet werd voorgedragen als voorzitter van de Europese Commissie, heeft in de Nederlandse politieke geschiedenis nauwelijks neerslag gevonden. In de Europese Raad hebben de regeringsleiders in reactie op het passeren van het Europees Parlement wel opgeroepen tot een conferentie over de toekomst van Europa. Het doel ervan is de band met de burgers te versterken en een herhaling van de gewraakte gang van zaken te voorkomen. In de verklaring van 10 maart 2021, waarin het mandaat en de werkwijze van de conferentie zijn vastgelegd, wordt gewezen op de noodzaak de democratische legitimiteit van de Europese Unie te vergroten en de democratische fundamenten van de unie te onderbouwen.

EUROPESE UNIE?

De vraag wat de Europese Unie is werpt nieuw licht op het vastgelopen debat over de oude vraag wat de Europese Unie is. Wetenschappers en politici hebben zich sinds de oprichting van de Europese Gemeenschappen na de Tweede Wereldoorlog vooral gericht op de vraag wat het nieuwe samenwerkingsverband *zou moeten zijn*. Volgens de federalisten hadden de Gemeenschappen en de Europese Unie een federale roeping en dient de huidige unie naar het voorbeeld van de Verenigde Staten een soort Verenigde Staten van Europa te worden. De soevereinisten stellen daartegenover dat de onafhankelijkheid van de lidstaten moet worden gewaarborgd en bepleiten de totstandkoming van een Europa van de Vaderlanden. Beide stromingen blijken echter niet in staat om de vraag te beantwoorden wat de Europese Unie zeventig jaar na het begin van de samenwerking *is*. Deze patstelling belemmert de ontwikkeling van de Europese Unie niet alleen, maar maakt het geven van onderwijs over de unie ook bijna onmogelijk. Hoe kun je uitleggen, hoe iets werkt, als je niet kunt zeggen wat het is?

MAASTRICHT EN LISSABON

Het probleem lijkt dus onoplosbaar. De Europese Unie is geen staat, omdat de unie volgens het *Verdrag van Lissabon* de soevereiniteit van de lidstaten moet respecteren, en vormt evenmin een organisatie van staten, omdat zij sinds het *Verdrag van Maastricht* uit 1992 ook uit burgers bestaat. Voor- en tegenstanders van beide opvattingen zijn het er bovendien over eens dat er geen andere mogelijkheden bestaan. Brussel en de hoofdsteden hebben zich lang bij deze impasse neergelegd. Zij berusten in het aforisme van [hoogleraar Federale studies, red.] Michael Burgess dat de Europese Unie in theorie onmogelijk is maar in de praktijk wel werkt en wijzen op de voordelen die de samenwerking met zich meebrengt. Docenten maatschappijleer komen daar in de klas echter niet mee weg. Leerlingen pikken het simpelweg niet dat docenten hun alledaagse werkelijkheid niet kunnen verklaren! Waarom zou je dan in vredesnaam naar school gaan?

PRESIDENT

De Duitse filosoof Friedrich Nietzsche heeft latere generaties de goede raad gegeven om, als je tegen een probleem aanloopt dat je absoluut niet kunt oplossen, er een spel van te maken. Als bedenker van een spel over de Europese Unie kreeg ik in de klas de gelegenheid om de proef op de som te nemen. De leerlingen spelen in groepen van zes aan een bord en gaan als lijsttrekkers (*Spitzenkandidaten*) van Europese politieke partijen op verkiezings-tournee door de Europese Unie. De gedachte achter het spel Eurocratie is dat iedere burger ook president van de unie kan worden. De spelers winnen verkiezingen, dagen elkaar uit en proberen hun positie door onderhandelingen te versterken. In de praktijk van het leslokaal blijkt dat niet alleen leuk, maar ook leerzaam te zijn. Tijdens de discussie na afloop leerden de deelnemers hun gast-docent namelijk dat je - om de Europese Unie te begrijpen - de traditionele bril van staten moet inruilen voor die van de burgers.

DEMOCRATIE EN RECHTSSTAAT

Deze wisseling van perspectief bij de bestudering van de Europese Unie werpt nieuw licht op de aard en het functioneren van de unie. De Europese Raad omschreef de toenmalige Gemeenschappen in 1973 als een 'Unie van democratische staten'. Bekeken door de traditionele bril van de internationale betrekkingen konden de Gemeenschappen zich op basis van deze omschrijving zowel tot een federale staat als tot een confederale statenbond ontwikkelen. Wanneer diezelfde kwestie vanuit het burgerlijke perspectief van democratie en rechtsstaat wordt opgeworpen, ligt de vraag voor de hand of het mogelijk dan wel wenselijk is om een unie van democratische staten op ondemocratische wijze te besturen. Het antwoord dat in de klas op die vraag wordt gegeven, luidt stevast ontkennend. Het ligt vanuit het perspectief van burgers namelijk voor de hand dat, als twee of meer democratische staten besluiten de uitoefening van soevereiniteit op een aantal terreinen met elkaar te delen, de organisatie die zij daarvoor oprichten ook democratisch moet zijn.

DEMOCRATISCHE UNIE

De theorie van democratische integratie die dankzij deze perspectiefwisseling tot stand is gekomen, biedt een verklaringsmodel voor de evolutie van de Europese Unie van een statenverbond naar een Europese democratie. De dynamiek van deze ontwikkeling komt al tot uitdrukking in de eerste stap die de Europese Raad na de *Verklaring over Europese Identiteit* uit 1973 zette. De raad besloot namelijk om de unie van democratische staten zelf ook democratische legitimiteit te geven. Dat gebeurde door de parlementaire assemblee van de Gemeenschappen om te vormen tot een rechtstreeks gekozen parlement (1979). De volgende stap bestond uit de invoering van het burgerschap van de Europese Unie krachtens het *Verdrag van Maastricht* uit 1992. Het burgerschap van de unie, dat niet in plaats van maar naast het nationale burgerschap kwam, legde de basis voor het democratisch functioneren van de unie. Simpel gezegd: zonder burgers geen democratie. Het *Verdrag van Amsterdam* uit 1997 rekende 'democratie' tot de kernwaarden van de Europese Unie zelf, terwijl het *Handvest van de Grondrechten van de Europese Unie* de burgers een volledige politieke, economische en sociale positie gaf. Het vormt de Magna Charta van de EU-burgers! De conceptuele vernieuwing van het *Verdrag van Lissabon*, dat de verworpen 'Grondwet voor Europa' in 2007 verving, ligt erin dat het de Europese Unie inricht als een democratie zonder er een staat van te maken. Het Europese Hof van Justitie kwam op basis van het nieuwe verdrag in 2019 tot de conclusie dat de Europese Unie een autonome democratie heeft die door de lidstaten dient te worden ondersteund en gerespecteerd. Het proces van democratisering van de Europese Unie is nog niet afgerond, maar de hier geschetste ontwikkeling rechtvaardigt de conclusie dat de Europese Unie aan de vooravond van de conferentie over de toekomst van Europa als een 'democratische Unie van democratische Staten' kan worden omschreven.

EUROPEAN DEMOCRACY TOUR

De evolutie van de Europese Unie tot een democratische Unie van democratische Staten is in het bijzonder van belang voor het Europese burgerschapsonderwijs. Artikel 10 van het *Verdrag van Lissabon* bepaalt dat iedere burger het recht geniet om deel te nemen aan het democratische leven van de unie. Dit uitgangspunt brengt met zich mee dat jonge burgers tijdens hun opleiding vertrouwd moeten worden gemaakt met de rechten en verplichtingen die het burgerschap van de unie met zich meebrengt. De komende conferentie over de toekomst van Europa biedt een uitgelezen mogelijkheid om de benadering van de Europese Unie in de praktijk met een aantal gastlessen op scholen

in het hele land te toetsen. Het doel van de *European Democracy Tour* die van september 2021 tot mei 2022 wordt gehouden, is om de Europese Unie een eigen identiteit te geven en de nieuwe omschrijving van de unie voor het einde van de conferentie tijdens een Grande Finale in Brussel aan de presidenten van het Europees Parlement, de Europese Raad en de Europese Commissie aan te bieden. ♦

Jaap Hoeksma is jurist en staatsrechtfilosoof en auteur van het lesboek Ontstaan en groei van de Europese Unie, Feniks Themakatern havo/bovenbouw, ThiemeMeulenhoff, 2014, 2e druk.

Voor nadere inlichtingen over en opgave voor deelname aan de *European Democracy Tour*: euroknow@gmail.com.

(oproep)

M&P

ZOEKT TER AANVULLING VAN ZIJN REDACTIETEAM EEN:

REDACTEUR (V/M)

MET BIJ VOORKEUR AFFINITEIT MET
MAATSCHAPPIJLEER/BURGERSCHAP
IN HET VMBO/MBO.

De werkzaamheden bestaan onder meer uit:

- participeren in de redactievergaderingen (7 x per jaar);
- schrijven van artikelen;
- contacten leggen en onderhouden met externe auteurs;
- meedenken over de inhoud en de koers van het blad.

Geef je maatschappijleer/burgerschap en wil je je in *M&P* van jouw creatieve kant laten zien? Heb je belangstelling voor deze interessante functie? Stuur dan je reactie voor 1 juli 2021 naar: Ivo.Pertijs@maatschappijenpolitiek.nl.

Redactieleden krijgen een onkostenvergoeding.

HET POLITIEK PERSPECTIEF VAN JONGEREN

NIET PRATEN OVER, MAAR MET JONGEREN

Hoe kan het geluid van jongeren beter worden gehoord? Door middel van een zogenaamd jongerenpanel kunnen jongeren actief meedenken over de lokale politieke koers. *M&P* sprak met betrokkenen van de panels in Groningen en Amsterdam.

MARIAN VAN DEN BERGE

Jongeren hebben een heel eigen kijk op de wereld en via de sociale media liggen alle maatschappelijke geluiden binnen handbereik. Hoe kan de creatieve blik van scholieren worden meegenomen? Een groot deel van de samenleving bestaat uit jongeren maar slechts een klein deel daarvan is politiek betrokken en geïnteresseerd. Is het mogelijk om de inbreng van de jeugd anders te organiseren en zou het geen goed idee zijn om interactieve avonden op scholen te organiseren om meer jongeren te bereiken? In verschillende gemeenten nemen beleidsmakers de stem van de jeugd serieus en is er zelfs sprake van beslissingsbevoegdheid. In Groningen geven jongeren hun mening over onderwerpen zoals vrije tijd, gezondheid, sport en onderwijs, en ook in Utrecht, Amersfoort en Amsterdam kunnen jongeren van 12 tot 24 jaar lid worden van een jongerenpanel of -raad.

INSpraak in Groningen

Het in 2017 opgerichte Jongerenpanel in Groningen telt ruim 700 leden van 12 tot en met 23 jaar. De werving van panelleden geschiedde in eerste instantie via het vierjaarlijkse jeugdonderzoek. Later is er ook bij andere enquêtes ingezet op werving van panelleden. De ambitie voor het Jongerenpanel is om, net als het Inwonerspanel, uit te groeien tot een sterk merk met een breed bereik onder jongeren.

Naast het Jongerenpanel heeft de gemeente Groningen ook een Raad van Kinderen. Op dit moment zitten er zeventien kinderen in deze raad met de kinderburgemeester als voorzitter. Deze raad denkt mee over diverse door de gemeente aangedragen onderwerpen en komt met een advies. Voorbeelden hiervan zijn afscheiding, gezondheid en chillplekken.

Hanneke van der Hoef, onderzoeker bij de gemeente Groningen, afdeling Onderzoek, Informatie en Statistiek (OIS), vertelt *M&P* over haar ervaring om jongeren te betrekken bij actuele onderwerpen die binnen de gemeente spelen.

Werken de jongeren samen met beleidsmakers en worden de cijfers meegenomen in de te nemen beslissingen?

'De resultaten van enquêtes worden met beleidsmakers gedeeld. Zij zijn bovendien vaak de opdrachtgever van de onderzoeken en verwerken deze cijfers in het beleid.'

Hoelang blijven jongeren lid?

'Jongeren blijven lid totdat de jongere zelf opzegt. Bij elke enquête bieden we de mogelijkheid om je uit te schrijven. Wanneer de jongere 24 jaar wordt, schuift hij of zij in principe vanzelf door naar het Inwonerspanel. Voor de Raad van Kinderen is de zittingsduur minimaal een jaar.'

Wordt de samenstelling van een jongerenpanel evenwichtig samengesteld?

'Meer dan een vijfde van de inwoners in de gemeente Groningen bestaat uit jongeren tussen de 12 tot en met 23 jaar. Dit zijn voornamelijk studenten die tijdelijk in de stad wonen. Wij zetten in op een zo breed en representatief mogelijk panel waarin alle groepen zijn vertegenwoordigd. Het panel bestaat uit jonge inwoners uit de stad Groningen uit voornoemde leeftijdscategorie. Zij zijn vrijwillig lid geworden van het panel. De eerste ervaringen zijn erg positief! Het Jongerenpanel levert een schat aan informatie op die direct in beleid kan worden toegepast. Hiermee leren we continu wat jongerenparticipatie stimuleert.'

Raden jullie het andere gemeenten aan om op een jongerenpanel in te zetten?

'Absoluut. Sinds de veranderingen in het Jeugdstelsel heeft de gemeente wettelijke taken met betrekking tot jeugd gekregen. Los van de wettelijke kaders is de gemeente verantwoordelijk voor het welzijn van alle inwoners van de gemeente, dus ook de jongeren! Dit houdt in dat inwoners kunnen meedenken en -praten over beleid. Dit doen wij, onder andere, door middel van de panels.'

Hoe kunnen volgens u jongeren meer worden betrokken?

'Werving/verspreiding via scholen vind ik een goed idee en dat zal in het volgende overleg met het panelteam worden besproken. Het zou mooi zijn als wij dit jaar nog extra via scholen kunnen werven!'

AMSTERDAM: ARGAN

In Amsterdam bestaat het Argan Jongerenpanel uit dertien enthousiaste, maatschappelijk betrokken jongeren. Elke maand spreken zij met een gast over thema's als veiligheid, discriminatie, of onderwijs. Zo spraken zij eerder met Tweede Kamervoorzitter Khadija Arib en activist Jerry

Ook elders in het land wordt de stem van jongeren gehoord. Zo werd vorig jaar het twintigjarig bestaan van de Jongerenraad van Overijssel gevierd (foto: Provincie Overijssel)

Afriyie. Via het jongerenpanel kunnen de leden onderwerpen aankaarten die zij belangrijk vinden. Ook krijgen zij meer inzicht in bijvoorbeeld het werk van politici en de totstandkoming van beleid. De bijeenkomsten zijn zowel voor de gasten als de jongeren leuk en leerzaam doordat zij verschillende rollen vervullen, zoals die van gespreksleider. Coördinator Iris Workum beantwoordt enkele vragen over de Amsterdamse actieve jongeren.

Hoe werven jullie de jongeren?

'Wij werven de jongeren via sociale media, door bijvoorbeeld een oproep te plaatsen. Ook benaderen jongeren ons nadat zij op sociale media iets over het jongerenpanel hebben gezien. Daarnaast dragen de panelleden zelf nieuwe leden aan.'

Heeft het panel daadwerkelijk inspraak?

'Onze panelleden gaan in gesprek met onder anderen beleidsmakers en politici en kunnen op deze manier aangeven welke onderwerpen belangrijk zijn voor jongeren en hoe het beleid hierbij kan aansluiten. Zo hebben zij eerder gesproken met wethouders Rutger Groot Wassink en Marjolein Moorman en Tweede Kamer-voorzitter Khadija Arib.'

Hoelang blijven jongeren panellid?

'Ons jongerenpanel bestaat nu bijna drie jaar. Een aantal van de eerste leden maken nog steeds deel uit van het panel. Ook zijn er in de loop der tijd nieuwe leden bijgekomen. Van anderen hebben we na ongeveer anderhalf jaar afscheid genomen, bijvoorbeeld omdat het jongerenpanel qua tijd niet meer met hun studie was te combineren.'

Kent het panel jongeren uit alle lagen van de bevolking of uitsluitend studenten?

'Een evenwichtige samenstelling wordt gevormd door een samenspel van meerdere actoren. Allereerst zijn wij een Amsterdamse organisatie en houden er bij de samenstelling dan ook rekening mee dat de verschillende stadsdelen in het panel worden gerepresenteerd. Ook kan er worden gedacht aan een evenredige verdeling van mannelijke en vrouwelijke panelleden.'

Hoe zijn de eerste ervaringen?

'De stem van jongeren is belangrijk en zij willen graag worden gehoord. De afstand tussen jongeren en de overheid kan echter groot zijn. Door jongeren in gesprek te laten gaan met bijvoorbeeld politici en beleidsmakers krijgen zij de mogelijkheid om hun ervaringen te delen en meer inzicht in het werk van de overheid te krijgen. Dit verkleint de afstand tussen jongeren en beleidsmakers. Wij zijn een groot voorstander van jongerenparticipatie. Een jongerenpanel is hier een mooie vorm voor.' ♦

UTRECHT: MISSIE 030

Om Urechtste jongeren te lokken om aan het Jongerenpanel deel te nemen, pronken generatiegenoten met mooie slogans in een uitnodigend filmpje: 'Jouw mening telt echt', 'Wil jij even meer doen dan denken?', 'Samen met anderen aan de slag gaan' en 'Ontdek waar jouw talenten liggen'.

Jongeren kunnen zich tijdelijk of voor langere tijd opgeven om via een app-groep af en toe vragen te beantwoorden en hun mening te geven. Door jongeren actief bij thema's die leven te betrekken, kan de interesse voor politiek worden aangewakkerd.

www.missie030.nl/jongerenpanel

OPROEP

Politieke betrokkenheid en maatschappijleer gaan hand in hand en daarom is *M&P* benieuwd wat er op scholen rondom lokale jongerenparticipatie plaatsvindt. Heeft u interesse om uw leerlingen aan te moedigen deel te nemen aan een jongerenpanel of heeft u ervaring met het betrekken van jongeren bij de lokale politiek? Laat het de redactie weten en stuur een e-mail naar m&p@prodemos.nl.

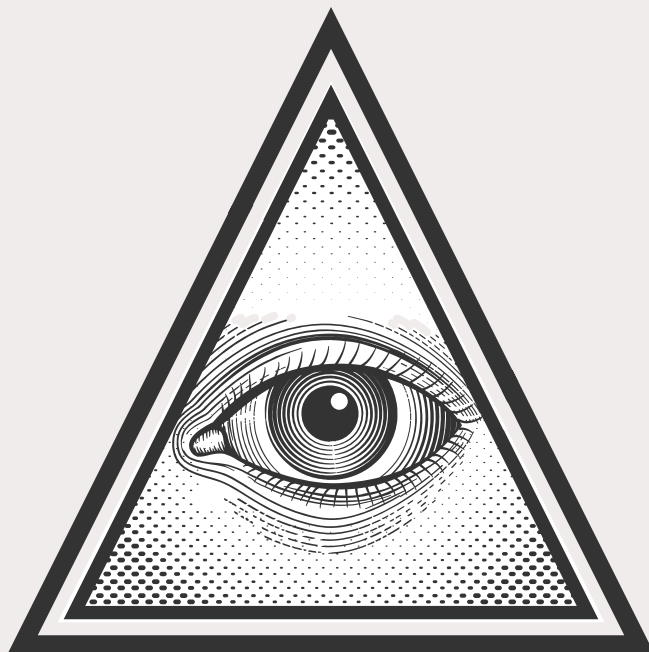

OM VERDER TE LEZEN

www.binnenlandsbestuur.nl/bestuur-en-organisatie/nieuws/jonge-frisdenkers-in-gemeenten-aan-de-slag.15754137.lynkx

www.nji.nl/nl/Download-NJi/Publicatie-NJi/NJi-Handreiking-duurzame-jongerenparticipatie.pdf

DR. PANGLOSS, COMLOTDENKERS EN HUN LOGICA

BUREN UIT DONETSK

Waarom bevindt de menselijke neus zich in het midden van het menselijk gelaat? Omdat hem dat bij uitstek geschikt maakt om een bril te dragen, aldus dr. Pangloss, cosmolonnozeloo (van onnozel), in Voltaire's satirische verhaal *Candide*.

HANS VAN DER HEIJDE

Dr. Pangloss is ervan overtuigd dat alle verschijnselen en gebeurtenissen een reden hebben. Nu hebben die weliswaar oorzaken, maar oorzaken zijn nog geen redenen. Als een gebeurtenis een reden heeft, ligt er een doelgerichte actie aan ten grondslag. Teveel snoepen kan de oorzaak zijn van gebitsproblemen, maar snoepers snoepen niet om gaatjes in hun gebit te krijgen. Oorzaken als redenen interpreteren is een ernstige wetenschappelijke zonde. In de evolutiebiologie wordt het spottend ook wel *panglossianisme* genoemd.

COMLOTDENKEN

In de wetenschap mag panglossianisme dan hebben afgedaan, er is een terrein waar menige dr. Pangloss rondloopt: dat van complotdenken. Dit zal in dit artikel worden geïllustreerd aan de hand van een kwestie die nog steeds velen

bezighoudt: de ramp van het neerstorten van vlucht MH17 op 17 juli 2014, die alle 298 inzittenden, waaronder 196 Nederlanders, het leven kostte.

Onderzoek door een Joint Investigation Team (JIT) kwam op basis van allerlei bewijsmateriaal tot de volgende conclusies: vlucht MH17 is neergehaald door een BUK-raket, afgevuurd vanaf een mobiele lanceerinstallatie die zich bevond in gebied dat onder controle stond van de van Oekraïne afgescheiden Donetsk Republiek. De lanceerinstallatie was kort tevoren van een Russische militaire basis overgebracht en was dus Russisch, net als het type BUK-raket waarover alleen het Russische leger beschikt. Direct na het afvuren van de BUK-raket was de lanceerinstallatie teruggekeerd naar Rusland.

VERGISSING

In de strijd tussen Oekraïne en de separatisten werd het luchtruim door de Oekraïense luchtmacht beheerst. Rusland

steunt de separatisten en wilde hen met de BUK-luchtafweer te hulp schieten. Met behulp van een aanvullende radarinstallatie had van een potentieel doelwit kunnen worden vastgesteld of het wel of niet om een vijandelijk toestel ging. Deze installatie was echter niet door de Russen meegestuurd; misschien vanwege logistieke problemen, misschien (ook) omdat die sporen achterlaat, waarmee de precieze aard en locatie en van de lanceer- en radarinstallatie kunnen worden geïdentificeerd.

Door degenen die het commando over de BUK-installatie voerden werd aangenomen dat de stip op hun radarbeeld een toestel van de Oekraïense luchtmacht weergaf, waarna de druk op de afvuurknop tot de MH17-ramp leidde. Het ging dus om een rampzalige vergissing.

DESINFORMATIE

Rusland ontkende direct elke betrokkenheid en wees naar Oekraïne als schuldige.

Oekraïense jachtvliegtuigen zouden het toestel hebben neergeschoten, of het was een Oekraïense BUK, een bom, al voor vertrek van MH17 aan boord gesmokkeld of was het slecht weer? Geen van die scenario's kon met bewijsmateriaal worden gestaafd, sterker: ze konden stuk voor stuk worden gelogenstraft en onder de noemer van een desinformatie-campagne worden gebracht. Bij monde van minister van Buitenlandse Zaken Sergej Lavrov houdt de Russische regering echter vol dat het verantwoordelijk houden van Rusland voor de MH17-ramp volkomen onjuist is en louter wordt gemotiveerd door het in een kwaad daglicht willen stellen van Rusland.

ANDERE KANT

In maart 2020 organiseerde *De Andere Krant* een congres over de toedracht van de MH17-ramp. *De Andere Krant* 'belicht de andere kant van het nieuws: veel massamedia zijn meer en meer onderdeel van het machtsstelsel geworden, maar *De Andere Krant* is onafhankelijk', aldus een redactieverklaring. Drie sprekers traden op: de Nederlanders Karel van Wolferen en Kees van der Pijl, beiden voormalig hoogleraar, en de Rus Andrej Malkevitsj. De bijdrage van de laatste is weggelaten uit het videoverslag van het congres dat op YouTube kan worden bekeken. Hij wordt ook niet vermeld als spreker. Malkevitsj adviseert de Russische president Vladimir Poetin over media-zaken; hij was eerder actief voor een Russische 'trollenfabriek' en schreef een boek waarin de MH17-ramp aan slecht weer wordt toegeschreven.

CUI BONO

Over naar de twee Nederlandse panglossianen. Aangezien standpunten en conclusies van Van Wolferen en Van der Pijl elkaar overlappen, beperk ik me tot Van Wolferen, met de kanttekening dat Van der Pijl een poging deed om de ramp in een veel bredere context van machts-systemen te plaatsen.

Het onderzoek van het JIT deugt niet, aldus Van Wolferen, omdat de fundamentele vraag (Wie had eigenlijk profijt bij het neerhalen van MH17?) niet alleen onbeantwoord bleef, maar niet eens werd gesteld. Dus beantwoordde hij die zelf. Het was zonneklaar dat Poetin er geen profijt van had, of er profijt van had kunnen verwachten. De Verenigde Staten en het Westen in het algemeen wel: Rusland kon reputatieschade worden toegebracht, het zou de angst voor Russische agressie voeden en de Oekraïense zaak en daarmee westerse belangen aldaar zouden ermee gediend kunnen zijn.

De door het Joint Investigation Team onderzochte scenario's van de oorzaak van de MH17-ramp: slecht weer/technisch defect, terroristische aanslag, aanval vanuit de lucht, aanval vanaf de grond (illustratie: Openbaar Ministerie)

Kortom, op grond van dit *cui bono*-argument was het duidelijk waar het JIT de ware schuldige had moeten zoeken, aldus Van Wolferen. Had hij harde bewijzen die Rusland vrijpleitten en op een westers complot wezen, dat ook het JIT manipuleerde? Nee, want hij had nu eenmaal geen onderzoeksteam tot zijn beschikking. Hij kon echter wel melden dat getuigen waren genegeerd die Oekraïense gevechtsvliegtuigen hadden gezien, terwijl anderen, die bereid waren te getuigen dat ze een raket hadden zien opstijgen, een visum en een woning in Nederland werd beloofd. Olijk voegde Van Wolferen daaraan toe dat je dus niet verbaasd moet opkijken als je binnenkort immigranten uit het Donetsk-gebied als burens krijgt.

Ja, dat is ook een *cui bono*-argumentatie, die zich trouwens net zo goed laat omdraaien, hetgeen Van Wolferen naliet. Het zou immers ook kunnen dat wie graag in het Donetsk-gebied wil blijven wonen maar beter zegt dat hij Oekraïense gevechtsvliegtuigen heeft gezien.

REDEN

Van Wolferens logica is die van de panglossiaanse complotdenker. De MH17-ramp moet een reden hebben, want alles heeft een reden. Die reden laat zich achterhalen door te zoeken naar het antwoord op de vraag wie profijt trok of trekt. Aangezien het JIT Rusland als boosdoener aanwees, was het 'dus' het Westen dat profijt trok en 'dus' was het niet Rusland, maar het Westen en/of Oekraïne dat er de hand in heeft gehad.

Laten we ook dat eens omdraaien. Stel dat het JIT tot de conclusie was gekomen dat het om een complot van bijvoorbeeld de CIA en de Oekraïense geheime dienst was

gegaan, dan zou Rusland daar goede sier mee hebben gemaakt. Als we de logica van Van Wolferen volgen, moet de JIT-conclusie 'dus' onjuist zijn en was 'dus' het profijt trekkende Rusland de echte boosdoener - of moeten we Van Wolferens logica op Van Wolferen zelf toepassen en nagaan of hij persoonlijk profijt trekt van het vrijpleiten van Rusland?

SAMENZWERING

Het JIT concludeert dat de MH17-ramp het gevolg was van een rampzalige vergissing, begaan toen door een samenloop van omstandigheden MH17 over gebied vloog waar net een BUK-installatie was neergezet. Je vergissen doe je niet met de intentie een doel te bereiken. Een vergissing is geen reden, maar in dit geval wel een oorzaak. Dat geldt ook voor de toevallige samenloop van omstandigheden.

Vergissingen? Toevallige samenlopen van omstandigheden? In de onnozologie van de panglossiaan bestaan die niet. Dat zijn maar oorzaken, terwijl alles immers met een reden gebeurt. Als een vergissing en toeval als oorzaken wordt bestempeld, dan weten panglossianen als Van Wolferen en Van der Pijl wel hoe laat het is en wat er werkelijk achter stak: een complot. Anno nu laten deze panglossianen hun licht over de coronapandemie schijnen. Ongetwijfeld zien ze al de contouren van een megasamenzwering. ♦

Hans van der Heijde was docent aan de lerarenopleiding (maatschappijleer en geschiedenis) van de Noordelijke Hogeschool Leeuwarden en oud-hoofdredacteur van M&P.

DIVERSITEIT IN DE TWEDE KAMER

DE HOGEROPGELEIDEN HEBBEN WEER GEWONNEN

Na de verkiezingen hebben ook nu weer de hogeropgeleiden bezitgenomen van bijna het voltallig aantal zetels in de Tweede Kamer! Ze slaagden erin tenminste 138 van de 150 zetels te bemachtigen.¹ Slagen partijen erin een stabiele coalitie te creëren, dan kunnen hogeropgeleiden er ook de komende jaren weer van verzekerd zijn dat hun stem goed in de nieuwe plannen en wetten zal doorklinken.

VINCENT DE GEUS

Is het erg dat de Tweede Kamer weer vrijwel geheel uit hogeropgeleiden bestaat? Gezien de onrust en boosheid van mensen in de maatschappij, zou meer diversiteit wenselijk zijn. De afgelopen jaren staakten scholieren voor het klimaat en protesteerden mensen in gele hesjes voor meer gelijkheid. In steden protesteerden mensen voor 'black lives' en vanaf het platteland kwamen boeren met trekkers om voor hun toekomst te strijden. Burgers wierpen blokkades op om Zwarte Piet te behouden en mensen relden tegen coronamaatregelen. Na jaren van juridische procedures zagen we ook eindelijk het protest van de zogenaamde fraudeurs in de kinderopvangtoeslagaffaire en was bovenal de directe boosheid van mensen zichtbaar in de belaging van politici en in de grote hoeveelheden dreigementen die zij geadresseerd kregen. De vraag rijst of hogeropgeleide politici nog goed in staat zijn de 'gewone man en vrouw' te representeren. De PVV doet haar best met de representatie van Henk en Ingrid. Politiek analist Thomas Frank stelt echter dat politici hierin teleurstellen. Hij spreekt over het wereldwijde falen van de elite. Volgens hem is het een prioriteit van de elite zichzelf in stand te houden, ten koste van mensen die geen deel van de elite uitmaken.

VERTROUWEN

Wanneer naar de cijfers wordt gekeken dan ziet het er niet heel goed uit voor de Tweede Kamer. Uit het rapport *Burgerperspectieven* van het Sociaal en Cultureel Planbureau blijkt dat Nederlanders niet veel vertrouwen in het parlement hebben. Op een schaal van 0 (helemaal geen vertrouwen) tot 10 (volledig vertrouwen), lieten Nederlanders in 2019 weten dat hun vertrouwen in het Nederlandse parlement een 5,8 was.² Het vertrouwen van Nederlanders in andere instituties, zoals rechtsspraak, media, politie, maar ook het vertrouwen in grote ondernemingen bleek groter te zijn dan het vertrouwen in de Tweede Kamer. Of er relaties tussen opleidingsniveau en vertrouwen in de Tweede Kamer zijn blijkt niet uit dit rapport. Enigszins geruststellend is dat het vertrouwen in de Tweede Kamer de afgelopen twintig jaar niet significant is afgenomen.

In de *Tegenlicht*-documentaire 'De weerbare democratie'³ stelt bestuurskundige Mark Bovens onomwonden vast dat lageropgeleide burgers zich niet goed door politici voelen gerepresenteerd. Hogeropgeleide politici hebben vooral contacten met andere hogeropgeleiden, waardoor problemen van hogeropgeleiden veel sneller worden opgemerkt dan problemen van lageropgeleiden. Bovens spreekt ook wel over het probleem van de diplomademocratie in Nederland. Onze democratie wordt gedomineerd door burgers met het hoogste diploma. Cultuurhistoricus en schrijver David van Reybrouck stelt aan dat het niet alleen binnen de politiek een probleem is dat mensen hoger opgeleid zijn, ook binnen allerlei

overlegorganen hebben hogeropgeleiden het tegenwoordig voor het zeggen. Van Reybrouck stelt dat zelfs vakbonden hun connectie met de massa zijn verloren. Dit alles leidt tot een dalend vertrouwen van burgers in politici en bestuurders en tot onvrede en protest.

DENKNIVEAU

De vraag of hogeropgeleiden wel in staat zijn de gehele bevolking te representeren is van alle tijden. Traditioneel zagen liberalen weinig problemen, terwijl confessionelen en socialisten zich in de vorige eeuw sterker inspannen om arbeiders en mensen uit de middenklasse verkiesbaar te krijgen. Volgens bijzonder hoogleraar Parlementaire geschiedenis Bert van den Braak is het tegenwoordig echter niet zo gemakkelijk meer geschikte lageropgeleiden voor het ambt van Kamerlid te vinden.⁴ Hij wijst erop dat ook vroeger middelbaaropgeleiden regelmatig al kortere vervolgstudies volgden wanneer zij in het parlement werden verkozen. Bovendien waren er in het verleden wellicht meer middelbaaropgeleiden die qua intellectuele capaciteiten niet onderdeden voor de academisch geschoolden. Een lagere opleiding betekende volgens Van den Braak niet per definitie dat het mensen aan kennis of denkniveau ontbrak, terwijl dit tegenwoordig sneller wel het geval is. Het is de afgelopen decennia lastiger geworden geschikte lageropgeleiden voor de functie van volksvertegenwoordiger te vinden.

REPRESENTATIVITEIT

Gelukkig gaat het qua representatie op andere gebieden beter. Onze identiteit is natuurlijk veel meer dan het resultaat van het door ons hoogst genoten opleidingsniveau. Het wordt ook gevormd door onze waarden, normen, opvattingen en overtuigingen, alsook door onze cultuur en religie en door onze ervaringen en alle andere aspecten die ons maken tot wie we zijn. Kijkend naar die andere aspecten, moeten we concluderen dat de diversiteit in de Tweede Kamer dit jaar is toegenomen en dat dit waarschijnlijk goed nieuws is voor de representativiteit.

Tot maart waren er nog dertien politieke partijen in de Tweede Kamer vertegenwoordigd, maar sinds de installatie van de nieuwe Kamer bestaat deze uit zeventien politieke partijen. Sommigen zien hierin vooral een nadeel voor de politieke besluitvorming. Hans van der Heijde schreef hierover in het vorige nummer van *M&P*. Bezien vanuit de representatie van burgers is het echter goed nieuws. Meer mensen zullen het idee hebben dat tenminste één politieke partij hun stem in de Kamer verkondigt.

Kijken we naar verschillen tussen de nieuw verkozen Kamerleden dan zien we dat ook binnen de partijen de diversiteit is toegenomen. De nieuwe Tweede Kamer bestaat voor 39 procent uit vrouwen, waar dit tot afgelopen maart nog 35 procent was. Er zitten 22 politici

Het kwam enkele keren voor dat Tweede Kamerleden tijdens hun lidmaatschap promoveerden, zoals ook Pieter Omtzigt in 2003 aan het Europees Universitair Instituut in Florence (foto: Pieter Omtzigt)

met een migratieachtergrond in de Kamer waar dit er eerder nog vijftien waren. Voor het eerst is er ook een transgender Kamerlid geïnstalleerd en is Sylvana Simons de eerste vrouwelijke gekleurde fractievoorzitter. Zij stelt zelf dat ze voor mensen een zichtbaar rolmodel is en dat een specifieke groep Nederlanders zichzelf voor het eerst in de politiek vertegenwoordigd gaat zien.

GEOGRAFISCHE SPREIDING

Waar echter nog steeds weinig vooruitgang wordt geboekt, is de geografische spreiding van woonplek van Kamerleden. Slechts een van de 150 Kamerleden is woonachtig in Drenthe, te weten Agnes Mulder voor het CDA. Ook is slechts een van de 150 Kamerleden woonachtig in Zeeland: Jacqueline van den Hil voor de VVD. Sowieso komen Nederlanders uit het noorden er weer bekaaid

vanaf. In totaal zijn slechts zeventien Kamerleden woonachtig in de provincies Friesland, Groningen, Drenthe, Overijssel en Flevoland, terwijl circa 20 procent van de Nederlanders in een van deze provincies woont.

De nieuwe Tweede Kamer vormt kortom een betere afspiegeling van de bevolking dan dat de Tweede Kamer dit tot maart jongstleden deed. Dat is winst. Voor praktisch geschoolden uit de noordelijke provincies of uit de grensregio's in het zuiden zal het echter lastig blijven hun stem te laten doorklinken. De tijd zal leren in hoeverre Kamerleden in staat gaan zijn hun wensen en problemen te erkennen en in hoeverre het vertrouwen in de Tweede Kamer toeneemt. Voorlopig lijkt het erop dat vooral de wensen van hogeropgeleiden uit de randstad hun weg naar de Tweede Kamer weer goed zullen gaan vinden. ♦

blemen te erkennen en in hoeverre het vertrouwen in de Tweede Kamer toeneemt. Voorlopig lijkt het erop dat vooral de wensen van hogeropgeleiden uit de randstad hun weg naar de Tweede Kamer weer goed zullen gaan vinden. ♦

Noten

1. Ten tijde van het schrijven van dit artikel was van twee Kamerleden het opleidingsniveau nog niet bekend.
2. www.scp.nl/publicaties/publicaties/2020/03/31/cob-2020.
3. www.vpro.nl/programmas/tegenlicht/kijk/afleveringen/2020-2021/de-weerbare-democratie.html.
4. www.parlement.com/id/vkfsb4xzkv9/een_partij_van_voor_laagopgeleiden.

(advertentie)

BRAVE

EEN INTERACTIEF LESPAKKET OVER JONGE ACTIVISTEN

BRAVE is een gratis te downloaden digitaal lespakket. Aan de hand van aansprekende video's, interactieve vragen en boeiende achtergrondinformatie ervaren leerlingen op het mbo en vanaf klas 3 van het voortgezet onderwijs hoe het is om mensenrechtenactivist te zijn. Daarna kunnen zij zelf direct in actie komen voor activisten.

Download het lespakket BRAVE op:
www.amnesty.nl/lespakketbrave

Gamze en Sehiban demonstreren in Turkije voor opheldering over verdwenen familieleden.

AMNESTY
INTERNATIONAL

KENNISMAKING MET DE TWEDEGRAADSLERARENOPLEIDER:
FAROUK EL MOUHAJIR

‘JE MOET EEN SOORT *POSTER-BOY* VAN DE DEMOCRATISCHE RECHTSSTAAT WORDEN’

Wie zijn de tweedegraadslerenopleiders eigenlijk? Hoe proberen ze een nieuwe generatie docenten maatschappijleer op te leiden en waar lopen ze tegenaan? Op welke manier probeert hun opleiding nieuwe docenten goed voor te bereiden op hun toekomstige professie? Wie vormen de nieuwe generatie lerarenopleiders? In dit nummer komt Farouk El Mouhajir aan het woord.

KOEN DOGTEROM

Sinds de afronding van de opleiding tot tweedegraads leraar maatschappijleer werkt Farouk El Mouhajir in het mbo als burgerschapsdocent aan het Koning Willem I College in Den Bosch. Tijdens zijn eigen middelbareschoolcarrière op de Roncalli Scholengemeenschap in Bergen op Zoom heeft hij het de docenten niet gemakkelijk gemaakt. Hij was ‘extreem-links en idealistisch’ en baalde ervan dat hij moest gaan werken. Eén ding wist hij zeker: niet voor een bedrijf. El Mouhajir: ‘Hoe kon ik mijn werk invullen op een manier dat ik een waardevolle bijdrage aan de wereld kan leveren?’ Zijn docent economie had het antwoord: word docent. Het leraarschap leek El Mouhajir een ‘chille’ baan, maar omdat het dominante denken in het vak economie hem niet beviel koos hij voor de lerarenopleiding maatschappijleer.

ONVERWACHTE BAAN

Tijdens zijn eerstegraadsopleiding in Tilburg bleek dat een aantal vaste docenten de bacheloropleiding zou verlaten. El Mouhajir: ‘Uit mezelf zou ik nooit op de vacature hebben gesolliciteerd: eerst maar mijn eerstegraadsbevoegdheid halen en ervaring in het eerstegraadsgebied opdoen.’ Op aanraden van zowel een medestudent als van lerarenopleiders solliciteerde hij toch. Een paar maanden later was hij, zonder het zelf te hebben ver-

wacht, lerarenopleider. Hoewel het erg druk was naast zijn studie, (inmiddels) twee jonge kinderen en een bijna fulltimebaan in het mbo, kon hij zich nu nog meer richten op zijn passie: maatschappijleer en het onderwijs.

In het begin twijfelde El Mouhajir of hij voldoende bagage had om in het hbo les te geven, maar al gauw beseftte hij dat hij wel degelijk voldoende kennis had om de studenten in het hbo te onderwijzen. De anderhalf jaar ervaring die hij daar inmiddels heeft opgedaan bevestigt dit.

BURGERSCHAP

Het burgerschapsonderwijs staat tegenwoordig ter discussie. In de tweedegraadsopleiding worden studenten voorbereid op het geven van burgerschap in het mbo. El Mouhajir: ‘In bijna alle modules die ik binnen de opleiding geef wordt de aandacht voor burgerschap op het mbo benoemd. Veel studenten lopen stage in het mbo. Tijdens mijn colleges vakdidactiek differentieer ik doordat de studenten opdrachten moeten ontwerpen die aansluiten bij de context waarin zij stage lopen. Dit betekent dat als zij stagelopen bij een mbo, zij opdrachten moeten ontwerpen die aansluiten bij de kwalificatie-eisen voor burgerschap in het mbo. Lopen zij stage op een van de niveaus binnen het vmbo, dan moet de opdracht aansluiten bij de eindtermen die daarvoor gelden.’

POLITIEKE VOORKEUREN

De politieke voorkeur van de lerarenopleiders is in de ogen van El Mouhajir geen groot onderwerp onder de studenten. ‘Van sommige docenten weten studenten heel goed wat hun politieke voorkeuren zijn en van andere docenten niet. Zelf ben ik minder uitgesproken dan dat ik vroeger was. Negen van de tien keer raden studenten mijn opvattingen over de politiek niet goed, maar als studenten er naar vragen verberg ik het niet. Ik zie het als een aanleiding om met de studenten te praten over waaraan leerlingen zouden kunnen zien welke politieke voorkeur je hebt. Wat zijn voor- en nadelen van het uitspreken van een eigen voorkeur aan een klas vol leerlingen en is dat wenselijk of niet, en waarom? Het doel is studenten bewust te laten nadenken over het wel of niet verkondigen van hun politieke opvattingen voor de klas. Zelf ben ik steeds meer gaan zweven. Spreken over de afwegingen die je maakt helpt hen bij hun eigen politieke socialisatie. Je mag als docent best aangeven dat het goed is om je politiek te engageren.

Over één ideaal ben ik de laatste jaren wel uitgesprokener geworden. Dat zijn de waarden van de democratische rechtsstaat: een open publiek bestel waarin alle verschillende opvattingen of levensbeschouwingen in naar voren mogen komen. Het faciliteren van het gesprek tussen deze opvattingen en de houdingen

Farouk El Mouhajir

en vaardigheden die daarvoor nodig zijn is wat ik hoop studenten bij te kunnen brengen. Aan dat ideaal lever ik niets in.'

DEMOCRATISCHE RECHTSSTAAT

Onderwijspedagoog Gert Biesta heeft een driedeling gemaakt om de vraag te beantwoorden welke doelen het onderwijs moet nastreven: kwalificatie, socialisatie en subjectivering. El Mouhajir stelt dat de doelen van maatschappijleer hierin terugkomen. Kwalificatie gaat over de maatschappelijke en politieke geletterdheid van jongeren. 'De grootste kwalificatieopdracht die maatschappijleer heeft gaat over haar rol in het burgerschapsonderwijs: het bijbrengen van de kennis en vaardigheden die leerlingen in staat stellen om zich te kunnen manifesteren in een open democratische rechtsstaat, het publieke debat en de pluriforme samenleving', aldus El Mouhajir. 'Bij subjectivering gaat het om de vraag hoe de leerling zich verhoudt tot de samenleving zoals deze is. Wat vindt de leerling van deze samenleving? Is de rechtsstaat op dit moment goed vormgegeven? Het gaat om de ontwikkeling van het politiek en maatschappelijk oordeelsvermogen van leerlingen. De kennis die je opdoet onder de kop kwalificatie is de basis van waaruit je verder vaardigheden zoals kritisch denken kunt stimuleren. Je kunt veel kennis bezitten

maar deze kennis tegelijkertijd misbruiken. Om dat te voorkomen is subjectivering belangrijk. De socialiserende functie houdt bij maatschappijleer in dat je je leerlingen de rechtsstatelijke en democratische waarden meegeeft. El Mouhajir: 'Ik vind dat je als lerarenopleider het verlangen bij studenten moet opwekken om de waarden van de democratische rechtsstaat aan de leerlingen door te geven. Mensen worden volgens onderwijsminister Arie Slob niet met een democratisch gen geboren: als je de democratische rechtsstaat wilt behouden dan moet je er iets voor doen om deze door te geven. Om het door te kunnen geven helpt het als je erin gelooft.'

AANWAKKEREN

Om deze waarden van de democratische rechtsstaat door te geven moet de lerarenopleiding volgens El Mouhajir een sluimerende liefde voor de democratische rechtsstaat bij studenten versterken: 'Het is de taak van de lerarenopleider om het vlammetje aan te wakkeren dat ervoor zorgt dat studenten beseffen dat de kennis over de democratische rechtsstaat ertoe doet. Studenten hoeven dit niet verplicht van mij over te nemen, maar ik denk wel dat je een betere leraar maatschappijleer wordt als je op het moment dat je over de democratische rechtsstaat lesgeeft je daar dan

ook in gelooft. Het aanwakkeren van dat vlammetje hoop ik te stimuleren door te vertellen over het belang van deze sociale constructie. Modulen als Politieke en sociale filosofie en Internationale betrekkingen laten zien dat de democratische rechtsstaat allerminst vanzelfsprekend is. Ik hoop dat studenten beseffen hoe uitzonderlijk het is om in een democratische rechtsstaat te leven.'

LAATSTE BOODSCHAP

El Mouhajir: 'Voor een goede maatschappijleerdocent zijn twee aspecten van belang. Als leraar moet je de wil hebben om anderen iets te leren. Daarnaast moet je jonge mensen serieus nemen en met hen het gesprek durven aangaan om zodoende waarden van de democratische rechtsstaat hoog te houden en door te geven. Tegen docenten-in-opleiding zou ik willen zeggen: blijf na je studie betrokken bij het vak, blijf nadenken over de inrichting van het onderwijs en blijf je best doen. Dan komt het ongetwijfeld goed. Tegen mijn collega-lerarenopleiders zeg ik: sinds ik veertien jaar geleden als student op de opleiding begon is er in maatschappijleerland enorm veel ten goede veranderd. Laat dat de motivatie zijn om de komende tien jaar aan nog zo'n verbeteringslag binnen ons vakgebied te werken.' ♦

HANDLEIDINGEN IN DE SOCIOLOGIE EN POLITICOLOGIE III

'SCHRIJVEN OVER POLITIEK IS EEN VAK. HET VERGT KENNIS DER FEITEN EN DE RIJPHEID VAN DE ERVARING.'

(H.J.A. HOFLAND)

In deze jaargang leidt *M&P* enkele (Nederlandstalige) voor maatschappijleerdocenten relevante, inleidende werken voor de sociologie en politicologie in. In dit nummer besteedt Koen Vossen aandacht aan de politicologie.

KOEN VOSSSEN

Journalist en politicus Jacques de Kadt schreef in 1939 de klassieker *Het fascisme en de nieuwe vrijheid*. Henk Hofland roemde dit werk voor zijn inhoudelijkheid, moed en het politieke denkproces erachter. Het politieke denken van De Kadt impliceert het kunnen maken van onderscheid tussen zaken en gebeurtenissen door ervaring en feitelijkheden. In de vorige twee edities van *M&P* las u inleidingen van inleidende sociologie boeken. De komende twee edities kunt u zich aan politicologische inleidende werken laven.

METHODIEK

In het eerste artikel in deze serie werd de methodiek achter deze inleiding van de inleidingen beschreven; geleend van Johan Goudsblom en zijn *Balans van de sociologie* (1974). Elk handboek wordt onderworpen aan vier kwaliteitscriteria: systematiek, reikwijdte, precisie en relevantie. Hieronder worden de volgende boeken besproken:

M&P 2021-3	<i>Politicologie en de veranderende politiek</i>	Philip van Praag (redactie)	2017
	<i>De wetenschap der politiek</i>	Bart Tromp	1993

POLITICOLOGIE EN DE VERANDERENDE SAMENLEVING

Redacteur Philip van Praag stelt: 'Veel verandert in de politiek, veel zaken staan ter discussie, maar niet alles'. Om dit inzichtelijk te maken putten de auteurs uit de bestudering van veranderingen en vergelijkingen tussen landen/denkers.

Systematiek

Wie een land kent, kent geen land. Een uitspraak die veel docenten maatschappijleer/-wetenschappen gebruiken, zo ook deze bundel ter inleiding van de wetenschappelijke discipline, die die twee onderdelen kent: (i) bespreking van de belangrijkste politicologische thema's (Wat is macht/politieke (on)gelijkheid? Van waaruit komt het nationalisme? Welke richting slaat de verzorgingsstaat/consensusdemocratie af?) en (ii) bespreking van de belangrijkste actoren in het politieke machtenveld (Welke rol nemen politieke partijen in? Wat is de verhouding tussen media en politiek?).

Reikwijdte

De insteek van dit boek is groots. Er wordt zowel ingaan op de belangrijkste thema's als op ontwikkelingen en actoren en het boek biedt, mede door de aanwezigheid van meerdere auteurs, gebruik van meerdere invalshoeken van eenzelfde fenomeen. Al in het eerste hoofdstuk worden de diverse opvattingen over en varianten van machtonderzoek besproken: elitisme, pluralisme en netwerktheorieën. Elitisten, zoals C. Wright Mills, komen aan het woord met de *positionele definitie* van macht (macht door netwerken/posities), maar ook andere stemmen binnen de elite-benadering van macht, zoals Floyd Hunter die niet de posities maar de reputaties van politici onderzocht (noem de drie invloedrijkste politici van de stad). De reikwijdte wordt duidelijk niet alleen tussen, maar ook binnen groepen gezocht.

Precisie

Een goed toepasbaar deel van deze inleiding is de specificering van politieke steun. Het huidige maatschappijwetenschappenprogramma lijkt erop aan te sturen dat leerlingen veel meer moeten gaan nadenken over legitimiteitsvraagstukken. Politieke steun is hierbij een sleutelbegrip om meer inzicht te krijgen. Een begrip dat, helaas, nog veel te weinig in methoden en lessen wordt gehanteerd. De auteurs leveren een schema aan dat is gebaseerd op Russell Dalton¹ en Pippa Norris². Als praktische opdracht zouden leerlingen de verschillende niveaus van politieke steun kunnen operationaliseren en kunnen onderzoeken wat de correlatie is tussen politieke steun en het stemmen op (anti-)establishmentpartijen (zie tabel op de volgende pagina).

Relevantie

Het boek is rijk aan onderwerpen en weergaven van politicologische onderzoeken. De informatie hieruit is uitermate bruikbaar en eenvoudig te implementeren. Neem bijvoorbeeld het *Nationaal Kiezersonderzoek 1971-2012*. Hierin wordt weergegeven wat de langetermijnfactoren met betrekking tot partijkeuzen zijn. Zo kunnen leerlingen aan de hand van kernconcepten en inhoudelijke kennis de wonderbaarlijke val van religie, als bepalende factor voor partijkeuzen, duiden.

	OBJECT	VOORBEELD
Meest diffuus ↑ ↓ Meest specifiek	Nationale identiteit	Patriottisme, nationale trots
	Steun voor principes en kernwaarden van het regime	Steun voor verkiezingen, representatie Verwerping van autoritarisme
	Evaluatie van het functioneren van het regime	Tevredenheid met het functioneren van verkiezingen Tevredenheid met het besluitvormingsproces
	Vertrouwen in politieke instituties	Vertrouwen in de regering Vertrouwen in het parlement
	Steun voor (zittende) machthebbers en hun beleid	Positieve evaluatie van specifieke politici Positieve evaluatie van specifieke beleidsuitkomsten

Tabel - Politieke steun (bron: *Politicologie en de veranderende politiek*, p.136)

DE WETENSCHAP DER POLITIEK

Het 468 bladzijden tellende *De wetenschap der politiek* is volgens Bart Tromp een korte kennismaking met de wetenschapsdiscipline, al betwijfelt de auteur de pretentie dat er in de sociale wetenschappen zoiets als een ‘afzonderlijke wetenschappelijk discipline’ bestaat.

Systematiek

In de inleiding van dit vuistdikke werk stelt de auteur dat het misplaatst is om te doen alsof er zoiets als een algemeen aanvaarde theorie van de politiek is. Hij problematiseert en politiseert hiermee het gebruik van ‘juiste’ definities. In zestien essayachtige hoofdstukken wil Tromp de lezer niet alleen met de reikwijdte binnen de politicologie bekendmaken, maar bovenal het denken prikkelen. Om dit te bereiken beschrijft hij kernbegrippen en de daar bijhorende controversen en een verscheidenheid aan denksystemen, zoals systeem- en psychologische theorieën.

Reikwijdte

Zoals uit de beschrijving van de systematiek blijkt politiseert het wetenschapsveld. Dit gaat gepaard met een rijkheid aan beschrijvingen. Hij speelt constant met thesen en antithesen. Neem bijvoorbeeld de beschreven studie van Barrington Moore. Deze onderzocht de staatsvormingsprocessen van drie liberale democratieën: een communistische staat, een staat die een ‘fascistische’ modernisering doorliep en een kolonie. Hij zag dat een vijftal voorwaarden aanwezig diende te zijn voor het ontstaan van een democratie: (i) machtsevenwicht tussen kroon en aristocratie, (ii) commercialisering van landbouw/veeteelt, (iii) machtsverlies van aristocratie, (iv) uitblijven van coalitievorming van stedelijke tegenover landelijke groepen en (v) revolutionaire breuk met het verleden. De politicoloog Robert Dahl bekritiseert Moore om de beperktheid van bestudeerde staten (N=6). Hij reageerde hierop met een uitgebreidere studie (N=25) en een conceptueel raamwerk. Politieke democratie kent twee dimensies: de mate waarin politieke competitie is toegestaan en de grootte van de bevolking met politieke rechten. Dit soort ‘dialogen’ legt Tromp constant bloot.

Precisie

Het veelstemmige werk kan ‘beangstigend’ overkomen. In twintig bladzijden beschrijft Tromp discussies over begrippen en theorieën, de levens van enkele ‘grote denkers’ en de halve (westerse) politieke geschiedenis. Dit gaat echter niet gepaard met een onnauwkeurige aanpak. Aan de hand van William Connolly’s idee van een clusterconcept, een concept met een brede reeks aan criteria/kenmerken, illustreert Tromp de problemen rondom begrippen als democratie. Zo toont hij

aan dat de definitie die David Easton geeft te nauw is: het gaat voornamelijk om politiek *binnen* een staat. Hij doet dit constant door auteurs van wetenschappelijke boeken in hun eigen woorden aan het woord te laten en dan te vergelijken. Dit soort precisie geeft de lezer de instrumenten om zelfstandig vergelijkingen en afwegingen te maken. Zo scherpt het lezen van onderstaande, drie verschillende definities van politiek - voorzien van commentaar - ook de eigen geest.

Carl Joachim Friedrich: *‘Indeed, it is the essence of politics... to argue about justice. That is to say, to argue about who may be compared with whom for what treatment?’*³

Robert A. Dahl: *‘Any persistent pattern of human relations that involves, to a significant extent, control, influence, power or authority.’*⁴

Meindert Fennema: *‘Het proces van articulatie van maatschappelijke tegenstellingen op het niveau van de staat’.*⁵

Relevantie

Het moge duidelijk zijn dat *De wetenschap der politiek* vol zit met verschillende essentiële onderwerpen die ons vak aangaan. Daarnaast maakt het de lezer duidelijk dat we in de menswetenschappen met ‘mensenwerk’ hebben te maken: begrippen zijn wezenlijk te betwisten. Tromp onderschrijft dit met twee instrumenten. In ons vakgebied hebben begrippen twee ladingen: een associatieve en een conceptuele lading. De natuurwetenschap werkt alleen maar met conceptuele ladingen. Je kunt weinig vinden van het concept temperatuur, terwijl democratie en het belang daarvan betwistbaar kunnen zijn en aan positieve dan wel negatieve emoties zijn gekoppeld.◆

Noten

1. R.J. Dalton, *Democratic challenges, democratic choices: The erosion of political support in advanced industrial democracies*, Oxford University Press, Oxford, 2004.
2. P. Norris, *Democratic Deficit: Critical Citizens Revisited*, Cambridge University Press, Cambridge, 2011.
3. C.J. Friedrich, *Man and his Government. An Empirical Theory of Politics*, MacGraw-Hill, New York, 1963, p.256.
4. R.A. Dahl, *Modern Political Analysis*, Prentice Hall, New Jersey, 1976, p.3.
5. M. Fennema & R. van der Wouden, *Het politicologen-debat: wat is politiek?*, Van Gennep, Amsterdam, 1982, p.25.

De afgelopen periode was een luwe tijd in het onderwijsbeleid. Dankzij de kabinetsformatie zijn verschillende agendapunten controversieel verklaard. Dit betekent niet dat uw vakvereniging heeft stilgezeten. Laat mij u de huidige ontwikkelingen opsommen en duiden.

Allereerst de formatieperikelen als zodanig. In mijn vorige bijdrage liet ik zien hoe nuttig het kennisdomein van ons vak is om rechtsstaat en democratie te doorgronden en hoe het aldus aan goed burgerschap kan bijdragen. De verkenningsfase van het formatieproces toont, terwijl ik dit schrijf, wederom het belang van gedegen maatschappijleeronderwijs. Bij maatschappijleervakken bespreken we dit proces. Hierbij focust eenieder op de weg naar besluitvorming: het compromis; wezenlijke kennis om de Nederlandse politieke structuur en cultuur te begrijpen. Deze kennisoverdracht helpt de leerling te begrijpen waarom politieke partijen nooit hun (volledige) verkiezingsbelofte nakomen. Wellicht helpt het hen ook tegen de teleurstelling.

Daarnaast is de burgerschapsagenda altijd in ontwikkeling. Het wetsvoorstel voor de versterking van burgerschap ligt bij de Eerste Kamer. De onderwijsspecialisten van deze Kamer ontvingen een brief van de NVLM. Hierin herhaalden wij nogmaals het belang van maatschappijleervakken voor burgerschap. De moties van Rog en Van Meenen ondersteunen de wens om maatschappijleer als een belangrijke fundering voor burgerschap te zien. De NVLM attendeerde de Eerste Kamer hierop; dit overigens vanuit de gedachtegang dat maatschappijleerkennis en -vaardigheden *voorwaardelijk* zijn voor (goed) burgerschap.

Over de relatie burgerschap-maatschappijleer is inmiddels ook geschreven door de Curriculumcommissie: een commissie van wetenschappers die zich over de plannen van curriculum.nu boog. U weet: in dit project worden op termijn kerndoelen en eindtermen ontwikkeld. In eerste instantie per leergebied. Dit wil niet zeggen dat er geen schoolvakken meer zullen zijn. Het is u wellicht bekend dat voor ons vak er twee leergebieden van belang zijn: Burgerschap en Mens & Maatschappij. De conclusie van de Curriculumcommissie is, vooralsnog, dat de onderlinge verhouding tussen beide leergebieden nadere opheldering vereist. De NVLM, herkent deze opmerking.

Ook niet oninteressant is het rapport van de commissie-Zevenbergen over een advies voor onderwijsbevoegdheden. De commissie heeft zijn werk voortijdig beëindigd. Dit kwam voort uit het feit dat een substantieel deel van de commissie het niet eens was met de gekozen lijn voor *bredere en eenmalig te verwerven bevoegdheden*. Dit deel van de commissie wijst op wetenschappelijk onderzoek waaruit blijkt dat leereffecten groter zijn als er *vakbekwame en hoogopgeleide docenten* voor de klas staan. Zij zijn een groot goed voor ons onderwijs en mogen niet zomaar worden opgegeven. Het is interessant dat dit deel van de commissie wijst op de criteria voor onderwijsvernieuwing, zoals destijds de commissie-Dijsselbloem formuleerde. De oorspronkelijke voorstellen zouden met deze criteria in strijd zijn. Mijn persoonlijke mening is dat dit deel van de commissie wijze woorden heeft gesproken...

Marcel Mooijman voorzitter NVLM | www.nvln.nl

BART

MBO'ERS EN POLITIEK

Een Grapperhausje, een vrouw van middelbare leeftijd dansend op een tafel, een Wilders die weer wat roept, een flamboyante homoseksuele twitter-DM'er, een premier met selectieve alzheimer en ga zo maar door.

Hoe meer ons kloppende democratische hart zich als een of ander komisch drama gedraagt of zichzelf als een bizarre aflevering van *Goede Tijden Slechte Tijden* neerzet, hoe groter de politieke betrokkenheid van de mbo-studenten. Zo gek is dat niet, en zeker niet de schuld van onze mbo-studenten. Want als je de vertegenwoordiging in de Tweede Kamer bekijkt is het diep graven en zoeken naar mbo'ers die ook de problemen ervaren die zij dagelijks mee kunnen maken.

Ik tref studenten die op een ellselange wachtlijst staan voor psychische hulp, studenten die zich vanwege intimidatie en geweld onveilig in hun wijk voelen en studenten die in het geheim afhankelijk zijn van eten van de voedselbank. Echte problemen, echte pijn - maar dit is niet wat zij horen en zien als zij het nieuws en de politiek volgen. Nee, in plaats van hun echte zorgen vertegenwoordigd te zien, krijgen zij te horen dat ze een waterpomp moeten aanschaffen of krijgen ze uitgeholde moralistische begrippen als *respect*, *diversiteit*, *tolerantie* en *samen* in hun maag gesplitst. Maar hoe kun je over respect, diversiteit, tolerantie en samen praten als de problemen die deze studenten ervaren daar niets mee hebben te maken en jargon wordt gebezigd die enkel in de gegoede kringen voorkomt?

'Meneer we hebben gestemd en nu!' 'Meneer we moesten stemmen van u, maar wat verandert er nu?' Het wordt steeds lastiger om daar steekhoudend antwoord op te geven als enkel en alleen nog maar het drama in Den Haag het cement tussen mbo en democratie vormt. Een gigantisch merendeel van de Tweede Kamer is academisch of hoogopgeleid maar deze status maakt je niet beter geschikt om te bepalen welke kant we met ons land op moeten; dat is een kwestie die zich niet met wetenschap laat oplossen maar een kwestie van *botsende* waarden en ervaringen. Geef ook mbo'ers de stem die ze verdienen en laat *samen* dan ook echt samen zijn, als dat echt is wat je wilt. Praat *met* deze groep, niet *over* deze groep.

BART VAN DEN HANENBERG | mbo-docent

M&P

MAATSCHAPPIJ & POLITIEK

is een uitgave van ProDemos, Huis voor democratie en rechtsstaat. Hierin zijn tevens opgenomen de mededelingen van de NVLM. De redactieleden zijn in hun journalistieke werkzaamheden onafhankelijk.

REDACTIE

Ivo Pertijs
hoofd-
redacteur

Bas
Banning

Marian
van den
Berge

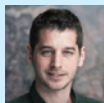
Wolter
Blankert

Rianne
Brink

Koen
Dogterom

Vincent
de Geus

Koen
Vossen

COLUMNISTEN

Stef van
der Linden

Bart van den
Hanenberg

EINDREDACTIE Maarten Cras

OPMAAK

Lidewij Spitshuis | lidewij.net

ART DIRECTION

Jenny Kan | jenniness.com

OMSLAGFOTO

ANP / Sem van der Wal

DRUK EDG Media

UITGEVER ProDemos

REDACTIESECRETARIAAT

ProDemos, Hofweg 1H
2511 AA Den Haag
telefoon: 070 757 02 00
e-mail: m&p@prodemos.nl
www.maatschappijenpolitiek.nl

ABONNEMENTSPRIJZEN M&P

Zie www.maatschappijenpolitiek.nl

NIEUWE ABONNEMENTEN

Nieuwe abonnementen kunnen op elk gewenst tijdstip ingaan. Afhankelijk van de ingangsdatum wordt een evenredig gedeelte van de prijs van een jaarabonnement in rekening gebracht. Meld u aan via www.maatschappijenpolitiek.nl/abbonementen.

Abonnees kunnen adreswijzigingen doorgeven door een e-mail te sturen aan m&p@edg.nl.

AUTEURSRECHT

Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd zonder voorafgaande toestemming van de redactie met uitzondering van de tekst van het leerlingenmateriaal, indien dit geschiedt zonder winstoogmerk. In alle gevallen dient de bron duidelijk te worden vermeld.

ADVERTENTIES

Zie www.maatschappijenpolitiek.nl. Of op aanvraag bij de uitgever, telefoon: 070 757 02 00 e-mail: m&p@prodemos.nl

KOPIJ EN MEDEDELINGEN

Bijdragen naar het redactiesecretariaat.

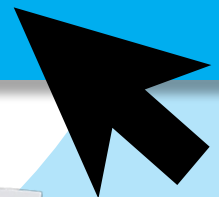
BEZOEK OOK DE

M&P

WEBSITE

Ga naar www.maatschappijenpolitiek.nl
voor artikelen, lestsips en oude nummers

**VOOR DOCENTEN DIE WILLEN WETEN WAT ER SPEELT
EN INSPIRATIE WILLEN OPDOEN VOOR HUN LESSEN**